

Siyasal Ekoloji Çerçevesinde Devlet Kudretinin Yeşilleşmesine İlişkin Bir Tartışma

Eine Erörterung der Vergrünung staatlicher Macht im Kontext der politischen Ökologie

Dr. Öğr. Üyesi A. Aslı Şimşek Öner*

ÖZ

Bu çalışma kapsamında siyasal ekolojinin ideolojik temellerinden hareketle modern devlet iktidarının (Levitahan'ın) yeşilleşmesi incelenmiştir. Bu doğrultuda ekolojizm çerçevesinde tartışılan küresel çevresel değişimler, biyoçeşitlilik, iklim krizi, insan dışı varlıkların iyiliği/esenliği, müşterekler, sürdürülebilirlik gibi devlet ve hukuk kuramına yeni giren kavram seti bağlamında yeşil devletin normatif teorisinin neye tekabül ettiği incelenmiştir. Devletin yeşilleşmesi uyarınca siyasal iktidarın kaynağı incelenirken müşterekler yaklaşımı, toplum sözleşmesi düşüncesinde doğa durumu, devletli yaşama geçiş ve mahkûmun ikilemi teorisinin birlikte okunmasından istifade edilmiştir. Henüz üzerinde görüş birliği olan bir yeşil devlet teorisinden söz etmek mümkün görünmemektedir. Öte yandan devlet kudretinin siyasal ekoloji içindeki konumunu tartışmak üzere, post liberal bir çağda liberal demokrasileri yasal temsilcilik kurumu ve yeşil anayasacılık hareketi aracılığıyla ele almak mümkündür. Dolayısıyla modern devleti, ülke unsurunun ve birey-devlet ilişkilerinin ekolojik perspektifle gözden geçirildiği bir çerçevede değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda bir ideoloji olarak ekolojizmin mevcut siyaset teorisine getirdiği eleştiriler ve önerdiği

* Doktor Öğretim Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, a.asli.oner@bozok.edu.tr, 0000-0001-7743-0509.

değerler ışığında modern devlet egemenliği ve bu egemenliğin günümüzde meşruiyet zemini olarak görülen liberal demokrasiler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Siyasal ekoloji, devlet kudreti, yeşil devlet, yeşil siyasal düşünce, demokrasi, modern devlet, çevrecilik.*

A Discussion on the Greening of State Power within the Framework of Political Ecology

ABSTRACT

This study explores the greening modern state power (greening Leviathan) based on the ideological foundations of political ecology. It is discussed what the normative theory of the green state corresponds to new concepts such as global environmental changes, biodiversity, climate crisis, well-being of non-human beings, commons, sustainability within the framework of ecologism. While examining the origin of political power in line with the greening of the state, the commons approach, state of nature and transition to statehood in social contract theory and the prisoner's dilemma have been assessed together. It is not yet possible to speak of a consensus on the theory of the green state. Thus, in order to discuss the position of state power in political ecology, liberal democracies in a post-liberal age through the concept of legal trusteeship and the green constitutionalism movement have been discussed. Therefore, modern state is evaluated within a theoretical framework in which the territory element and individual-state relations are reviewed from an ecological perspective. In this context, modern state sovereignty and liberal democracies, are discussed in the light of the criticisms brought by ecologism as an ideology to the current political theory and the values which political ecology proposes alternatively.

Keywords: *Political ecology, state power, green state, green political theory, democracy, modern deolet, environmentalism.*

GİRİŞ

Ekolojizmin hangi toplumsal ve siyasal gelişmeler sonucunda modern devletlerin ilgi alanına girdiği, hukuki düzenlemenin konusu haline geldiği ve modern devleti hangi bağlamlarda etkisi altına aldığı meseleleri günümüzde git gide daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çerçevede küresel çevre sorunlarının ulus devleti birbiriyle bağlantılı olan iki yönde etkilediği belirtilmektedir. Bunlardan ilki, çevresel felaketlerin etkisini azaltıcı ve iklim değişikliği gibi çevresel değişimlere uyum sağlayıcı eylemlere olan toplumsal talep arttığından, yönetilenlerin refahını teşvik etme ve koruma kapasiteleri bakımından bu talebin ulus devletlerin üzerinde yarattığı ilave baskıdır. İkinci olarak ise küresel çevresel değişim, ulus devletlerin tek başına üstesinden geleceği boyutu aşmış olduğundan, bu durum devletlerin karşılıklı bağımlılığını artırmaktadır. Dolayısıyla bu değişimin, Vestfalya modeline dayalı klasik egemenlik fikrini zayıflattığı düşünülmektedir.¹

Bu bağlamda 19. yüzyıldan bu yana sanayileşen, tüketen ve büyümeyi hedefleyen kapitalist ekonomiler içinde gelişen toplumların siyasal örgütlenme biçimi olan modern ulus devletlerin ulusal sınırları aşan tehditler doğuran küresel çevresel sorunlar karşısında nasıl bir tutum sergileyeceği hususunun, 21. yüzyıl siyasal düşüncesinin ana meselesi haline geldiği görülmektedir.² Günümüzde siyasal partiler, siyasal yelpazenin neresinde olurlarsa olsunlar çevreci politikaları ajandalarına ekleyerek iktidara talip olmaktadır. Hatta ideolojisi, kuruluş ilkeleri ve parti programı ekolojizme veya çevreciliğe dayalı, kendini “yeşil” özelliğiyle tanımlayan siyasal partiler mevcuttur. Bunun yanı sıra devletler, çevresel felaketlere ve iklim değişikliğine karşı kendilerini bağlayıcı uluslararası sözleşmeler yapma aşamasına gelmiştir. Benzer şekilde devletler, iç hukuklarına doğayı ve çevreyi çeşitli düzeylerde koruyucu hükümler eklemektedir. Aynı zamanda devletin ülke unsuru, fiziksel çevre bağlamında giderek anayasal düzenlemenin konusu haline gelmekte ve çevresel anayasa olarak tabir

¹ Frank Biermann, Klaus Dingwerth, *Global Environmental Change and the Nation State*, Global Environmental Politics, Cilt 4, Sayı 1, 2004, s. 2.

² Biermann, Dingwerth, s. 1; İlyas Doğan, *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 80.

edilen anayasacılık hareketi karşımıza çıkmaktadır.³ Dolayısıyla 21. yüzyıl siyasal toplumunu, devletini ve kamu hukukunu etkileyen başat siyasal düşünce akımlarından birinin ekolojizm olduğu belirtilebilir.

Buna karşılık ekolojizmin gelişim sürecinde, liberalizm ve sosyalizm gibi siyasal düşünce gelenekleri gibi özerk, az çok tutarlı, düşünsel kökleri olan bir ideoloji mi olduğu, yoksa mevcut ideolojilerin belirli bir görünümü mü olduğu tartışılmıştır.⁴ Gelinen noktada ekolojizm, müstakil bir ideoloji olarak, diğer ideolojilerle geçişkenliği de dikkate alınarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada da bu bakış açısı takip edilmiştir. Zira her siyasal ideoloji gibi ekolojizm de hem diğer ideolojileri etkilemektedir hem de diğer ideolojilerden etkilenmektedir. Buna göre hangi özellikleri koruyup hangilerini reddettiğine, hangilerini vurgulayıp hangilerini geri plana attığına bağlı olarak ekolojizmin çeşitli

³ İbrahim H. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 16. Bası, Legal Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 15; James R. May, Erin Daly (Çev. Tolga Şirin, Necdet Umut Orcan), *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, Ekoloji Kolektifi Derneği Yayınları, İstanbul, 2018, s. 62-63.

⁴ Bu noktada siyasal ideolojinin tanımına ve unsurlarına da kısaca yer vermekte fayda vardır. İdeolojiyi işlevlerinden hareketle tanımlayan Freeden'e göre (i) yinelenen bir kalıp sergileme; (ii) önemli gruplar tarafından desteklenme; (iii) kamu siyasasına planlar sağlayıp mevcut planları denetimine almayı amaçlama; (iv) bu amaçla siyasal bir topluluğun toplumsal ve siyasal düzenlemelerini ve süreçlerini savunmak, yıkmak ya da değiştirmek amacıyla yapan fikirler, inançlar, görüşler ve değerler dizisine ideoloji denmektedir. Michael Freeden (Çev. Hakan Gür), *İdeoloji*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011, s. 48-49. Heywood ise ideolojiyi ister mevcut iktidar sistemini korumaya ister değiştirmeye ya da ortadan kaldırmaya yönelik olsun, örgütlü siyasal eylemin temelini oluşturan az ya da çok tutarlı bir fikirler bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan hareketle ideolojilerin üç ana özelliğinden söz etmektedir. Bunlar, (i) her ideolojinin bir dünya görüşü biçiminde mevcut düzene ilişkin bir değerlendirme içermesi; (ii) mevcut karşısında arzu edilen geleceğin bir modelini ana hatlarıyla ortaya koyması; (iii) mevcuttan arzu edilene geçilebilmesine yönelik siyasal değişimin nasıl gerçekleştirilebileceğini ve gerçekleştirilmesi gerektiğini açıklamasıdır. Andrew Heywood, *Political Ideologies: An Introduction*, 7. Bası, Red Globe Press, Londra, 2021, s. 7-8.

versiyonları karşımıza çıkacaktır.⁵ Bu çalışma çerçevesinde ekolojizmin müstakil bir ideoloji olarak tanımlanması ışığında yeşil siyaset teorisinin devlet teorileri alanına yansması ele alınmaktadır. Bununla bağlantılı olarak günümüz modern devletlerinin meşruluk iddialarında başvurduğu yeşil demokrasi, yeşil yurttaşlık, yeşil siyaset ve çevrecilik gibi yeşil politikanın⁶ çeşitli kavramları, yeşil devlet kudreti başlığı⁷ altında bir arada düşünülmemekte ve incelenmektedir.

Gerçekten de günümüzde modern devletlerin demokratik meşruiyet iddiaları için siyasal ekolojide dayanak noktası araması, "Leviathan'ın yeşilleşmesi" (*Greening Leviathan*) olarak adlandırılmakta⁸

⁵ Bu çeşitli versiyonlar, Aydınlanma düşüncesinden kaynağını alan insan merkeziliğe dayalı olmaya, insan ile insan olmayanın esenliğinin birbirine bağlı olduğunu vurgulamaya ve insan olmayana tam anlamıyla ahlaki bir değer atfetmeye bağlı olarak şekillenmektedir. Brian Baxter, *Ecologism: An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburg, 2008, s. 7.

⁶ Derek Wall (Çev. İlnur Urkun Kelso), *Yeşil Politika*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 19-20 (Yeşil Politika).

⁷ Nitekim Köybaşı, Anayasa Hukuku alanında "yeşil anayasalcılık" kavramı tercihini açıklarken ekolojizm ve çevreciliğin daha dar bir düşünsel ve siyasal alana tekabül ettiği, yeşil siyasal düşüncenin ise pek çok farklı görünümü olduğu ve bu nedenle bu farklı görünümlerin hepsini kapsayıcı bir tabir olarak yeşil nitelemesini tercih ettiğini belirtmektedir. Serkan Köybaşı, *İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2023, s. VII. Genel Kamu Hukuku alanında da benzer bir yol izlenmiş olup, yeşil siyasal düşüncenin farklı versiyonlarının devlet iktidarına yansması incelenirken devleti nitelemek üzere yeşil tabiri tercih edilmiştir.

⁸ Andreas Duit, Peter H. Feindt, James Meadowcroft, "Greening Leviathan: The Rise of the Environmental State?", *Environmental Politics*, 2015, Cilt 25, Sayı 1, s. 5; Douglas Torgerson, Robert Paehlke, "Environmental Administration: Revising the Agenda of Inquiry and Practice", Ed. Robert Paehlke, Douglas Torgerson, *Managing Leviathan Environmental Politics and the Administrative State*, 2. Bası, Broadview Press, Toronto, 2005, s. 8. Bu noktada belirtmek gerekir ki bu çalışmada da benzer şekilde siyasal ekoloji perspektifinden devletin normatif-teorik gerekçelendirilmesinin tartışılması amacıyla devlet kudretine işaret etmek üzere, Hobbes'un eserinin adı olan ve zamanla devleti anlatmak için kullanılan genel bir tabire dönüşen

ve bu durum devletlerin hangi siyasal rejimi benimserse benimsensin, yeşil siyasal düşüncenin etkisi altında olduğu hususunu yansıtmaktadır. Dolayısıyla siyasal yelpazenin neresinde olursa olsun, devletler yeşil siyasal düşünceyi kendi politikalarına ve hukuklarına aktarırken çevreye duyarlı politikalar içeren insan merkezli yaklaşımlardan doğa ana hakları gibi daha köktenci yaklaşımlara ve yeşil siyasetin otoriter görünümüne kadar ekolojizmin farklı versiyonlarına atıfta bulunmaktadır. Bu gibi siyasal tercihler ise siyasal iktidarı etkilemektedir. Bu çalışma bakımından da siyasal ekolojinin etkisiyle devlet kudretinin nasıl bir görünüm aldığı, başka bir tabirle “yeşilleştiği” tartışılmaktadır.

Bu mesele tartışılırken literatürde farklı yazarlar farklı tabirleri tercih edebilmektedir. Söz gelimi Duit, Feindt ve Meadowcroft⁹, “çevre devleti” kavramını; Eckersley¹⁰, Dryzek, Downes, Hunold, Schlosberg ve Hernes¹¹ “yeşil devlet” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu noktada Duit, Feindt ve Meadowcroft, literatürde devletin yeşilleşmesine yönelik standart bir kavram kullanımının mevcut olmadığına dikkat çekmektedir. Bu çalışmada da yeşil devlet kavramı tercih edilmiştir. Eckersley’nin altını çizdiği üzere, “yeşil devlet” tabirinin tercih edilmesinin nedeni, bir dizi programatik çevre hedefine

“Leviathan” ifadesi tercih edilmiş ve devletin yeşil siyasal düşünce yaklaşımına göre meşruluk zeminini değerlendirmek üzere kullanılmıştır. Aynı zamanda çalışma içinde doğa durumundan devletli yaşama geçiş bağlamında ortaya konulan toplum sözleşmesi düşüncesi çerçevesinde siyasal iktidarın kaynağı tartışılırken Hobbes’un görüşlerine başvurulmuş olup, bu görüşler mahkûmun ikilemi ve müşterekler yaklaşımı ışığında değerlendirilmiştir.

⁹ Andreas Duit/Peter H. Feindt/James Meadowcroft, “Greening Leviathan: The Rise of the Environmental State?”, *Environmental Politics*, 2015, Cilt 25, Sayı 1, s. 5.

¹⁰ Robyn Eckersley, *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts-London, 2004, s. 1-2 (The Green State).

¹¹ John S. Dryzek/David Downes/Christian Hunold/David Schlosberg/Hans-Kristian Hernes, *Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 164-165.

sahip yeşil bir parti hükümeti tarafından yönetilen liberal demokratik bir devleti incelemekten ziyade, bunun ötesine geçerek “ekolojik olarak sorumlu devlet” olarak adlandırılabilir bir politik pratiğe sahip yeşil devletin normatif teorisi¹² üzerine bir tartışma yürütülmek istenmesidir. Bu amaçla tarihsel arka planı, güncel siyasal gelişmeler, iktidar unsuru ve ekolojizmin devleti konuşturduğu yer dikkate alınarak devlet kavramı tartışılmaktadır.¹³ Bu çerçevede siyasal ekolojinin mevcut demokrasilere yönelik eleştirileri, temel değerleri ve stratejisi dikkate alınarak, siyasal iktidar, birey-devlet ilişkileri, hukuk ve ekonomik sistem hakkındaki çağdaş tartışmalar ışığında bir değerlendirme yapılmıştır.

I. Siyasal Düşünceler Tarihinde Ekolojizmin Yeri ve Önemi

Canlı organizmalar ve çevreleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bir biyoloji dalı olarak ortaya çıkan ekolojizm, tarihsel olarak 1960’lı yıllardan bu yana kendini yeşil veya çevreci olarak tanımlayan toplumsal hareketler tarafından benimsenen bir kavrama dönüşmüştür. Bu şekilde politik bir terim görünümü alan ekolojizm¹⁴, 1980’li yılların başından itibaren düşünsel anlamda olgunluğa erişmiş müstakil bir ideoloji olarak ortaya çıkarak bir dizi farklı ama birbiriyle ilişkili görüşü kapsayan bir ideoloji haline gelmiştir. Ekolojizmin 2000’li yıllardan itibaren ise demokratik rejimlerde bağımsız siyasal düşünce ve eylemin yerleşik bir kaynağını oluşturduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla ekolojizmin nispeten özerk, az çok tutarlı bir dünya görüşü haline

¹² Robyn Eckersley, *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts-London, 2004, s. 2.

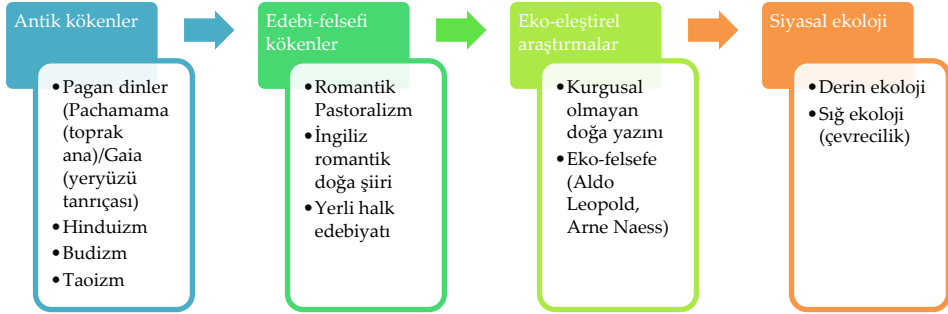
¹³ Abdurrahman Saygılı/H. Gökçe Zabunoğlu, “Kavramsal ve Kuramsal Açıdan Devlet Üzerine Notlar”, *Legal Hukuk Dergisi*, Cilt 17, Sayı 193, 2019, s. 159.

¹⁴ Bu çalışma kapsamında müstakil bir ideoloji olarak ele alındığından “ekolojizm” kavramı tercih edilmiş olup, okumayı kolaylaştırmak ve metin içi akıcılığı sağlamak amacıyla ekolojizmin politik ajandası bağlamında siyasal ekoloji, siyaset teorisi bağlamında ise yeşil siyasal düşünce kavramları kullanılmıştır.

gelmesi ve bir eylem reçetesi sunması klasik ideolojilere¹⁵ kıyasla yeni bir gelişme olarak kabul edilmekte ve siyasal düşünceler içinde çağdaş ideolojiler başlığı altında incelendiği görülmektedir.¹⁶ Çalışmanın bu kısmında öncelikle ekolojizmin klasik ideolojilere yönelttiği eleştiriler, bu eleştiriler bağlamında ortaya koyduğu değerler sistemi, stratejileri ve ekolojist ideolojinin kendi içinde farklı versiyonları üzerinde durulmaktadır.

¹⁵ Bu çalışma kapsamında Hoffman ve Graham'ın tercih ettiği gibi devletin meşruiyetini merkezî bir mesele olarak ele alan ideolojiler olan liberalizm, sosyalizm ve muhafazakârlık için klasik ideolojiler kavramı kullanılmıştır. Hoffann ve Graham klasik ideolojilerin yanı sıra çağdaş/güncel (*contemporary*) ideolojilerden bahsetmektedir. Yazarlar, çağdaş ideolojileri klasik ideolojilerden ayırırken çağdaş ideolojilerin klasik olarak sınıflandırılanlardan farklı olarak, iç egemenlik ile uluslararası siyaset arasındaki keskin ayrıma karşı çıkışlarından hareket etmektedirler. Bu anlamda ekolojizm de çağdaş ideolojiler sınıfına denk düşmektedir. Söz gelimi ekolojizm, diğer ideolojilerden farklı olarak doğanın korunması için hem küçük ölçekli topluluklar düzeyinde hem de küresel eylem gerektiren birbirine bağlı bir bütün olarak örgütlenme gerektiğini savunmaktadır. Böylece ulusal sınırlara değil, ulus altı ve ulus üstü örgütlülüğe işaret etmekte ve siyaseten odak noktasını devletten ciddi oranda ayırmaktadır. John Hoffman/Paul Graham, *Introduction to Political Theory*, 3. Bası, Routledge, Londra ve New York, 2015, s. 305.

¹⁶ Heywood, s. 206; Hoffman/ Graham, s. 356; Michael Kenny, "Ecologism", *Political Ideologies: An Introduction*, Ed. Robert Eccleshall/Alan Finlayson/Vincent Geoghegan/Michael Kenny/Moya Lloyd/Iain Mackenzie/Rick Wilford 3. Bası, Routledge, Londra ve New York, 2003, s. 152.

Tablo 1: Siyasal Ekolojinin Tarihsel Gelişimi¹⁷

Ekolojizm de klasik ideolojilere benzer şekilde Antik düşüncenin ürettiği kavramları modern dünyaya uyarlayarak bakış açısını geliştirmiştir. Onlardan ayrıldığı nokta ise ekolojizmin, klasik ideolojilerin takip ettiği Batılı/Kuzeyli düşünme biçimi yerine Doğulu/Güneyli düşünme biçimini benimsemesidir. Gerçekten de pagan dinlerden gelen doğa ana kavramı ile Hinduizm, Budizm, Taoizm dinlerinin felsefi temelleri ekolojizmin değerler sisteminde etkili olmuştur.¹⁸ Ekolojistlere göre doğa içsel ve müstakil bir değere sahiptir. Ekolojizmin görevi ise sosyo-ekonomik açıdan endüstriyalizm olarak karşımıza çıkan insan-merkezli dünya görüşünü eleştirmektir. Bu anlamda ekolojizm eko-merkezlidir (ekosentriktir). Dolayısıyla ekolojistler, diğer ideolojilerden türetilen değerleri benimsememekte, buna karşılık farklı değerlerin birbirine indirgenemez ve aynı zamanda

¹⁷ Bu tablo, Heywood'un "Political Ideologies: An Introduction" başlıklı eserinin 207-211 sayfaları arasındaki açıklamalar ve Heise'in "Comparative Literature and the Environmental Humanities" başlıklı raporu dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bkz. Heywood, s. 207-211; Ursula K. Heise, "Comparative Literature and the Environmental Humanities", *State of the Discipline Report*, American Comparative Literature Association, 9 Mart 2014, <https://stateofthedisipline.acla.org/entry/comparative-literature-and-environmental-humanities> (02.07.2024).

¹⁸ Heywood, s. 212.

birbirine bağımlı bir sistem olarak eko-sistem ya da yeryüzü açısından değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmektedirler.¹⁹

Ekolojizmin edebi-felsefi kökenlerine bakacak olursak 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başını kapsayan romantik pastoral döneme tekabül ettiği görülmektedir. İngiliz romantik doğa şiir akımıyla karakterize olan bu dönemde edebiyatta doğa, duygu ve bireycilik odaklı bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Romantik şairler, doğal dünyaya ve insan dışı varlıklara duydukları saygıyı ve hayranlığı ifade etmek, buna karşılık sanayileşme, toprak mülkiyeti, tüketim ve kentleşmeyi eleştirmek için kırsal yaşamı ve doğayı idealize eden bir edebi tarz olan pastoral geleneği kullanmışlardır.²⁰ 20. yüzyıla gelindiğinde dünyada çevreci toplumsal hareketin ve kapitalizmin eleştirisinin yükselişine paralel olarak romantik pastoral edebi metinler, bu defa eko-eleştirel araştırmaların konusu haline gelmiştir. Nitekim eko-eleştiri, fiziksel dünyanın edebi metinlerdeki temsilini ve bu metinlerin üretildiği sosyal bağlamları incelemektedir. Bu doğrultuda eko-eleştirel araştırmalar, günümüz ekolojik sorunlarını doğuran tutum ve uygulamaları açıklamaya çalışan ve aynı zamanda insan dışı canlılar ve ekolojik süreçlerle ilişkili haklara veya değerlere saygı gibi sürdürülebilir

¹⁹ Hoffman/Graham, s. 358; Wall, Yeşil Politika, s. 59-60; Büşra Uyar, *İnsan Haklarına Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde İklim Mülteciliği*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2021, s. 29.

²⁰ Jeremy Davies, "Romantic Ecocriticism: History and Prospects", *Literature Compass*, Cilt 15, Sayı 9, 2018, s. 3. Merkezi planlamaya dayalı endüstrileşmiş modern toplumlar karşısında, insanlığın doğal dünya ile daha uyumlu bir ilişki geliştirdiği varsayılan küçük ölçekli tarımsal komünalizmin erdemlerinin ve modern öncesi yaşam biçimlerine duyulan neo-ortaçağcı nostaljik özlemin ön plana çıkarılması, ekolojizmin ütopyacılığını göstermektedir. Eko-ütopyacılık ise liberal bireycilik tarafından öne sürülen değerler dizisi ve tüketimci benlik modeline karşı makul ölçüde kapsamlı bir ahlaki alternatifi, siyasal marjinlerden çağdaş toplumun kamusal alanına taşıyan eko-eleştirisinin kapısını aralamıştır. Michael Kenny, "Ecologism", *Political Ideologies: An Introduction*, Ed. Robert Eccleshall/Alan Finlayson/Vincent Geoghegan/Michael Kenny/Moya Lloyd/Iain Mackenzie/Rick Wilford 3. Bası, Routledge, Londra ve New York, 2003, s. 155.

uygulamalara yönelik alternatif düşünce ve davranış biçimlerini araştıran bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹

Kurgusal yazından kurgusal olmayan eleştirel doğa yazınına geçişle birlikte yeşil siyasal düşünce kendi içinde eleştirel bir tutum sergileyerek iki farklı ekole ayrılmıştır. Bunlar, literatürde ekolojizm olarak adlandırılan derin ekoloji (*deep ecology*) ve çevrecilik (*environmentalism*) olarak adlandırılan sığ ekoloji (*shallow ecology*) olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira çevreciler, insanın biricikliğine ve dünyaya bakış açısının eşsizliğine ilişkin Aydınlanma düşüncesini kabul ederken, başka bir anlatımla insanı doğanın üstünde ya da dışında bir yerde konumlandırırken, ekolojistler bu felsefi konuma karşı çıkmaktadırlar. Onlara göre insan yaşamı, hayvanlar, ağaçlar, nehirler ve dağlar gibi insan olmayan varlıkları birbirine bağlayan bir ağ olan yaşam “ağında” sadece bir “ilmek” olduğu ölçüde değerlidir. Dolayısıyla nihai değere sahip olan ilmeklerden ziyade ağın kendisidir.²² Bu noktada ekolojizmin hem diğer ideolojilere hem de kendi içinde yönelttiği eleştirilere bakmakta fayda vardır.

A. Sığdan Derine Ekolojizmde Klasik İdeolojilerin Eleştirisi

Siyasal bir ideoloji olarak ekolojizm, doğanın birbirine bağlı bir bütün olduğu, insanları olduğu kadar insan olmayanları ve cansız dünyayı da kapsadığı düşüncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla ekolojizmin klasik ideolojilere yönelik temel eleştirisi, klasik ideolojilerin insan-merkezli (antroposentrik) bakış açısına (*anthropocentrism*)²³ dayalı

²¹ Kevin Hutchings, “Ecocriticism in British Romantic Studies”, *Literature Compass*, Cilt 4, Sayı 1, 2007, s. 172-173.

²² Arne Naess, “The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary”, *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, Cilt 16, Sayı 1-4, 1973, s. 95; Hoffman, Graham, s. 358.

²³ Antroposentrik bakış açısına göre “hayvanlar, bitkiler, ekosistemler ve bütün doğa sadece insan ve insanların çıkarları ile ilgili olarak bir değere sahiptir” Buna araçsal değer denilmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısında doğa, insanın çıkarları için araçsallaştırılmaktadır ve tek başına bir değer olarak görülmemektedir. Bu bağlamda doğanın korunmasının tek kabul edilebilir gerekçesi insanların biyolojik ve ekonomik yaşamının ön koşulu olan temel ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. doğaya bağlı olmasıdır. ECO-Center,

varsayımların sorgulamasından kaynaklanmaktadır.²⁴ Antroposentrik bakış açısının, insan ihtiyaçlarının ve çıkarlarının öncelikli öneme sahip olduğuna ilişkin ahlaki ve felsefi temellerini Descartes'ın düşüncesinde bulmak mümkündür. Descartes'a göre:

“[A]teşin, suyun, havanın, yıldızların, göklerin ve bizi çevreleyen diğer tüm cisimlerin gücünü ve hareketini, zanaatkârlarımızın çeşitli zanaatlarını bildiğimiz kadar açık bir şekilde bilerek, onları aynı şekilde uyarlandıkları tüm kullanımlara uygulayabileceğimiz ve böylece kendimizi doğanın efendileri ve sahipleri haline getirebileceğimiz bir pratik keşfetmenin mümkün olduğunu anladım.”²⁵

Bu noktada Aydınlanma düşüncesinin temelinde yer alan akıl yoluyla bu dünyada mutluluğa ulaşma hedefi, bilimsel bilgi üretimi anlamına gelmekte ve bu tür bilgi teknolojiye uyarlanmaktadır. Doğa yasalarının bilim aracılığıyla keşfi ve bunun teknolojiye uyarlanarak insanın hizmetine koşulması ise doğanın insanın emrine sunulması olarak anlaşılmaktadır. Bu da modern bireyin, toplumun ve devletin esasını oluşturmaktadır. Zira Aydınlanma düşüncesinin çıkış noktası, Descartes'ın öne sürdüğü üzere doğayı eylemsiz, bilimsel yöntemi ise açıkça tasarlayan/eyleyen olarak varsaymaya dayanmaktadır. Gerçekten de edilgen doğa, insan akli aracılığıyla işlenmekte ve toplumun hizmetine sunulmaktadır. Diğer bir anlatımla *res extensa* (maddi varlık) olan doğayı niceliksel, matematiksel ve mekanik akıl yürütme yoluyla *res cogitans* (düşünen öz) tarafından manipüle edilecek bir nesne olarak kabul eden yaklaşım, insanı doğanın efendisi ve sahibi olarak gören anlayışın temelinde yer almaktadır.²⁶

“Antroposentrik Bakış Açısı”, <https://uni-ecoaula.eu/index.php/tr/2-uncategorised/885-3-2-antroposentrik-bak-s-ac-s?showall=1> (28.06.2024).

²⁴ Heywood, s. 206.

²⁵ René Descartes (Çev. John Veitch), *Discourse on the Method of Rightly Conducting the Reason, and Seeking Truth in the Sciences*, The Project Gutenberg eBook, <https://www.gutenberg.org/files/59/59-h/59-h.htm> (28.04.2024).

²⁶ Jesse Sarneel, *Descartes and the Control of Nature*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Leiden Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi, 2015, s. 2.

Nitekim klasik ideolojilerin başlangıcı (meta ideoloji) kabul edilen liberalizme göre doğa insan ihtiyaçlarını karşılayacak bir kaynaktır. Bu nedenle insanların doğa üzerindeki hakimiyeti genellikle sorgulanmaz. Doğanın kendi başına bir değeri mevcut değildir, ancak insan emeği ile dönüştürüldüğünde veya insan amaçları için kullanıldığında değer kazanır.²⁷

İnsanların “doğanın efendileri ve sahipleri” olduğu Descartesçi görüş, liberalizmde de yankılarını bulmuştur. Zira Locke’a göre:

“Yeryüzü ve diğer bütün ast yaratıklar insanların tümüne ortaklaşa ait olmasına rağmen her insan yine de kendi kişisi üzerinde bir mülkiyete sahiptir... Doğanın sağladığı ve içinde muhafaza ettiği şeylerden, insan, emeğini kattığı ve kendi özüne ait olan bir şeyleri birleştirdiği şeyi bu durumun dışına çekip çıkarır ve bu yolla bu şeyi mülkiyeti haline getirir. Bu şey doğanın içine koyduğu ortaklaşa durumdan bu kişi tarafından çıkarıldığından, bu emekle bu şeye diğer insanların ortaklaşa hakkını dışlayan bir şeyler eklenmiştir.”²⁸

Bu noktada doğa bilimlerinde geçerli olan yasalar, toplumsal-siyasal alana aktarılarak modern toplumu ve devleti meydana getiren modern birey, mülkiyet ve iktidar ilişkilerinin temellerini oluşturmaktadır. Bu bağlamda ekolojizm, modern toplumların kurucu ideolojisi liberalizmin doğayı insanın emrinde edilgen ve tek başına değeri olmayan bir nesne olarak gören bakış açısını eleştirmektedir. Zira yeşil siyasal düşüncenin temelinde yer alan “her şeyin birbirine bir ağ gibi bağlı olduğu” ilkesine göre doğa insanın emrinde bir nesne değildir, insan doğanın birbirine bağlı parçalarından sadece birini teşkil etmektedir. Bu durumda klasik ideolojilerin metodolojisinden ayrılan siyasal ekolojiye göre insanlığın doğadaki yeri, sistemlerin ve ilişkisel perspektiflerin kullanımı yoluyla açıklanmaktadır.²⁹ Dolayısıyla ekoloji,

²⁷ Heywood, s. 210.

²⁸ John Locke (Çev. Fahri Bakırcı), *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, Ebabel Yayınları, Ankara, 2012, s. 24, para. 27.

²⁹ Arne Naess/David Rothenberg, *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of An Ecosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001, s. 36.

birey, hane halkı ve toplumdaki daha geniş bir anlama sahip olup, yeryüzü bilimi ile ilgilenmektedir. Böylece yeryüzündeki canlı organizmalar ve etkileşime girdiği çevreden, diğer bir ifadeyle ekosferdeki yaşam koşullarından esinlenen felsefi bir dünya görüşü veya sistem olarak ekolojik felsefeye göre³⁰ insan merkezde değildir, sadece ekosistemin bir parçasıdır. Ekolojizmin bu bakış açısı, klasik ideolojilerin birey, eşitlik, özgürlük, mülkiyet gibi modern toplumun dayanağını oluşturan kavramlara ilişkin “insan doğadan üstündür” formülünü dönüştürmeyi amaçlamaktadır.

Liberaller gibi diğer bir siyasal düşünce geleneğini oluşturan sosyalistlerin de doğayı yalnızca bir kaynak olarak görmesi yeşil siyasal düşünce tarafından eleştirilmektedir.³¹ Her ne kadar hem ekolojizm hem de sosyalizm, kapitalizmin çevresel felaketlerin ana nedeni olduğu konusunda ortaklaşa da kapitalizmin ortadan kaldırılması sonrası nasıl bir sistemin geçerli olacağı konusunda bu iki ideoloji arasında görüş ayrılığı söz konusudur. Gerçekten de sosyalizm kapitalist sınıf yerine tüm insanlığın iyiliği için de olsa yeryüzünü sömürmeyi benimseyen bir ekonomik büyümeyi destekleyebilmektedir. Bu haliyle ekolojizm, sosyalizm ile çatışmaktadır.³²

Bu bağlamda yeşil siyasal düşünceye göre “endüstriyalizm”, hem kapitalizmi hem de sosyalizmi, dolayısıyla sağ ve sol siyasal düşünceyi kapsayan bir “süper-ideoloji” olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük ölçekli üretim, sermaye birikimi ve durmaksızın büyüme özellikleriyle tanımlanan endüstriyalizm, materyalizme, faydacı değerlere, bilime ve teknolojiye olan mutlak inanca dayanmaktadır.³³ Dolayısıyla ekolojizm bakımından bu süper-ideoloji, klasik ideolojilerin ortak eleştiri noktasını oluşturmaktadır.

Bu eleştiriler, klasik ideolojilerin söylem ve eylemlerinin yanı sıra ekonomi, ahlak ve sosyal organizasyon hakkında yerleşik fikirlerinin de sorgulanmasını ve bunlara alternatifler üretilmesini beraberinde

³⁰ Naess/Rothenberg, s. 37-38.

³¹ Heywood, s. 210.

³² Heywood, s. 219.

³³ Heywood, s. 213.

getirmiştir.³⁴ Zira endüstrileşme ve hızlı ekonomik büyüme; hava, akarsu, deniz kirliliği, ormansızlaştırma, hayvanlar üzerinde deney ve sera gazı emisyonundaki artışla karakterize olan karbon ekonominin yol açtığı iklim değişikliği gibi hem insan ırkının hem de üzerinde yaşadığı gezegenin hayatta kalmasını tehlikeye attığı şeklinde toplumda çevresel kaygıları doğurmuştur. Bu kaygılar, 1980'li yıllarda mevcut siyasal sistemin eleştirisine dönüşmüştür.³⁵ Dolayısıyla ekolojizm, endüstriyalizmin merkezde olduğu mevcut iktidar ilişkilerini ortadan kaldırmaya ya da en azından değiştirmeye yönelik bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada ekolojizmin klasik ideolojilere yönelttiği eleştirilere nasıl bir alternatif önerdiği hususunda yeşil siyasal düşünce kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, kendilerini ekolojistler olarak tanımlayan derin ekoloji ile çevreciler olarak tanımlayan sığ ekoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekolojizm, çevrecilikten ayırt edici özellikleriyle tanımlanmaktadır. Zira çevrecilik, öncelikle çevresel bozulmanın insanlar üzerindeki sonuçlarına ve çevreyi koruma isteğine dayanırken; ekolojizm, ekoloji veya doğa olgusunu değer kaynağı olarak görmektedir.³⁶

³⁴ Heywood, s. 206.

³⁵ Heywood, s. 207-208.

³⁶ Hoffman/Graham, s. 356.

Tablo 2: Hâkim Dünya Görüşü ile Siyasal Ekolojinin İki Ana Ekolünün Karşılaştırılması³⁷

Hâkim Dünya Görüşü	Sığ Ekoloji (Çevrecilik)	Derin Ekoloji (Ekolojizm)
Doğa üzerinde hakimiyet	"Hafif" insan-merkezilik	Eko-merkezilik
İnsanlar için kaynak olarak doğal çevre	Doğanın araçsal değeri	Doğanın kendine özgü değeri
Artan insan nüfusu için maddi/ekonomik büyüme	Sürdürülebilir büyüme	Küçülme
Doğaya zarar verse de yüksek teknolojiye dayalı olma	Bilim ve teknolojinin çevresel sorunların çözümünde kullanılması	Mistisizm ve holizm
Ulusal ve merkezi toplum	Kişisel gelişime dayalı eko-yurttaşlık	Ekosistemleri topluluk olarak tanımlayan biyobölgecilik
İsteklerin tatminine dayalı tüketicilik	Çevreci bilince dayalı tüketicilik	Elindekiyle yetinme/geri dönüşüm
İnsan hakları	Hayvan refahı	Hayvan hakları ve doğanın hakları

Çevrecilik hâlâ mevcut ideolojilerde olduğu gibi insan merkezli bir bakış açısı sunarken, ekolojizm yerleşik değerler sisteminin aksine merkeze doğayı koymakta ve insanı doğanın bir parçası olarak ele almaktadır. Bu nedenle çevrecilik, diğer ideolojilerle birleştirilebilmekte, siyasal pratik açısından farklı ideolojilerden politikacılar çevreciliğin retorliğini ve bazen de politikalarını benimseyebilmektedirler. Başka bir anlatımla çevrecilik, doğaya sadece insan bilinci ve insanî kaygılarla ilişkili olarak değer atfetmekte ve bu nedenle çevrecilik, liberalizm, sosyalizm ya da muhafazakâlık gibi ideolojilerin ikincil bir bileşeni olarak konumlandırılabilir. ³⁸ Buna karşın çevreciliğin benimsenmesi, ekolojizmin mevcut siyaset içinde onaylanması anlamına

³⁷ Bu Tablo oluşturulurken Heywood'un ekolojizm içindeki gerilimleri karşılaştırdığı tablosu ile Devall ve Sessions'ın egemen dünya görüşü ile derin ekoloji arasındaki karşıtlığı ortaya koyduğu tablosundan yararlanılmıştır. Bkz. Heywood, s. 211; Bill Devall/George Sessions, "Deep Ecology", *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Ed. Louis P. Pojman, Paul Pojman, Katie Mcshane, 7. Bası, Cengage Learning, Boston, 2017, s. 234.

³⁸ Hoffman/Graham, s. 358.

gelmemektedir.³⁹ Nitekim derin ekolojiye göre insanlar dünyayı değiştirmişlerdir ve değiştirmeye devam edeceklerdir. Ana mesele, bu değiştirme eylemine nasıl yaklaşıldığıdır. Zira derin ekoloji, dünyaya müdahalenin niteliği ve kapsamıyla ilgilenmekte olup, vahşi doğayı ya da vahşi doğaya yakın alanları koruma ve genişletmeye ilişkin siyasal bir mücadele yürütmektedir.⁴⁰ Bu noktada derin ekoloji, endüstriyalizmi bir üretim ve tüketim ideolojisi olarak tanımlamaktadır. Başta zengin Batı ülkeleri olmak üzere mevcut tüm sanayi devletlerinde süregelen ekonomik yaşam yeni sözde ihtiyaçlar yaratmaya ve yeni müşterileri maddi tüketimlerini arttırmaya ikna etmeye dayanmaktadır.⁴¹ Bu da bizi Sanayi Devrimi'nin insan eliyle gerçekleşmiş ve fakat istenmeyen sonuçlarına götürmektedir. Nitekim ekolojizmin vurguladığı insan eylemi kaynaklı istenmeyen sonuç, Sanayi Devrimiyle yaşanan ve küresel çapta etkisini gösteren küresel ısınma ve buna bağlı iklim değişikliğidir.

Gelinen noktada bu sonuç, iklim krizi olarak adlandırılmaktadır. Başka hiçbir tür, gezegeni bir bütün olarak etkileme kapasitesine sahip değildir ve insan türünün bu potansiyeli fark etmesi şimdiye kadar zaman almıştır.⁴² Bu nedenle derin ekoloji, sığ ekolojiden farklı olarak, ekonomik büyümenin salt teknolojik çözümlerle mevcut ekonomik, politik ve toplumsal pratiklerin sınırları dahilinde çözülemeyeceğini, endüstrileşmiş ve endüstrileşmekte olan toplumların büyüme hedeflerinin doğaya karşı tehdit oluşturmaya devam ettiğini ve büyümenin yol açtığı sorunların birbirinden yalıtık biçimde ele alınamayacağını belirtmektedir.⁴³ Bu noktada ekolojizmin klasik ideolojilere eleştirileri doğrultusunda bir ideoloji olarak ortaya koyduğu temel değerlere ve stratejisine bakmakta fayda vardır.

³⁹ Hoffman/Graham, s. 356.

⁴⁰ Naess/Rothenberg, s. 30.

⁴¹ Naess/Rothenberg, s. 25.

⁴² Andrew Dobson, *Environmental Politics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2016, s. 10 (Environmental Politics).

⁴³ Andrew Dobson (Çev. Cengiz Yücel), *Ekolojizm*, Yeni İnsan Yayınevi, 2. Bası, İstanbul, 2017, s. 102 (Ekolojizm).

B. Yeşil Siyasal Düşünce: Ekolojizmin Temel Değerleri

Günümüzde dünyanın pek çok yerinde siyasa yapıcılarının, yeşil siyasal hareketin bilimsel veriler ışığında kirlilik ve kaynakların tükenmesi hususunda sunduğu normatif çerçeveyi ve değerlerinin geçerliliğini kabul ettiği görülmektedir. Bu noktada Naess, yeşil siyasal düşüncenin salt kirlilik ve kaynakların tükenmesiyle bağlantılı bilimsel verilerle sınırlı olmadığı ve bunun ötesinde sahip olduğu siyasal potansiyelinin göz ardı edilmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Gerçekten de Naess'e göre yeşil siyasal düşünce, ekolojik olmaktan ziyade ekofelsefidir (*ecophilosophical*). Zira ekofelsefeyi ekolojik uyum veya denge felsefesi olarak tanımlayan Naess'in belirttiği üzere, ekofelsefe hem tanımlayıcı hem de kural koyucu temeller üzerine tartışmaların yapıldığı en genel forum olmak bakımından siyaset felsefesinin bir parçasıdır. Bu anlamda ekofelsefenin vücut verdiği yeşil ideolojinin sığ veya derin farklı versiyonları yalnızca kirlilik, kaynaklar, nüfus ve benzeri gerçeklerde değil, aynı zamanda değer önceliklerinde de diğer ideolojilerin ortaya koyduğu değerlerden farklılaşacaktır.⁴⁴ Bu anlamda ekolojizmin siyaset felsefesi içindeki izdüşümü olan ekofelsefeyi, ekoloji (*ecosophy*) olarak adlandıran Naess, bilimsel temellerini ekolojizmden aldığı ve fakat salt bununla sınırlı olmayan güvenilir bir felsefi temele dayanması gerektiğinin altını çizerek siyasal düşünce içinde siyasal ekolojiye alan açmıştır.⁴⁵ Ekolojizmin siyaset felsefesi içindeki yerini Dobson "yeşil siyasal düşünce"⁴⁶, Barry ve Baxter ise "yeşil siyaset teorisi"⁴⁷ olarak belirlemektedir. Bu da bizi ekolojizmin temel değerleri ve düşünce setinin ne olduğu sorusuna götürmektedir.

⁴⁴ Naess, s. 99.

⁴⁵ Hoffman/Graham, s. 366.

⁴⁶ Dobson, Ekolojizm, s. 20-21.

⁴⁷ Baxter, s. 7; Barry, "yeşil siyaset teorisi" tabirini tercih nedenini açıklarken bu ifadenin hem ekolojik hem de çevresel kavram setinin temel ayırt edici özelliği olan insan-insan olmayan ilişkilerinin maddi/metabolik boyutlarının yanı sıra insan olmayan dünyanın etik ve siyasal statüsüne odaklanması olduğunu belirtmektedir. Bu anlamda daha kapsayıcı görünmektedir. Aynı zamanda yeşil siyaset teorisi, alanı daraltıcı bir anlayışın ötesine geçerek Barry'ye göre yeşil siyasetin ekolojik olmayan ve doğayla ilgili olmayan

Sığ veya derin ekoloji gibi ekolojizmin farklı versiyonlarının üzerinde hemfikir olduğu ve ideolojiyi karakterize eden belli başlı değerler bulunduğu görülmektedir. Literatürde ekolojizmin dayandığı değerlere ilişkin çeşitli tasnifler yapılmaktadır. Örneğin Heywood'a göre ekolojizmin ana temaları "ekoloji, (ekolojik) sistem düşüncesi, sürdürülebilirlik, çevre etiği ve sahip olmaktan olmaya geçiş"tir.⁴⁸ Baxter'a göre ise ekolojizmin siyaset felsefesini dönüştürücü temel düşüncesi iki hususa dayanmaktadır. Bunlar (i) insan olmayanın ahlaki açıdan değerli olduğu ve (ii) bunun ise kısmen araçsal olmayan değerinden kaynaklandığıdır, diğer bir ifadeyle insan olmayanın değeri insan refahına katkısına dayanmamaktadır.⁴⁹

Bu noktada ekolojizm, insanın, doğanın efendisi olduğu düşüncesine karşı çıkmaktadır. Bunun yerine Naess'in önerisi, her bir insan topluluğunun, tıpkı doğada olduğu gibi karşılıklı ilişkiler ağının bir parçası olarak görülmesidir. Bu ağ, aynı zamanda tüm insan türünü hayatta tutmaktadır. Buna karşılık insan türü, maddi zenginlik arayışında doğanın dengesini bozmakta ve insan yaşamını da mümkün kılan ekosistemleri tehlikeye atmaktadır. Bu nedenle ekolojizm, eko-merkezciliği desteklemekte ve insan-merkezciliği ya tamamen reddetmekte ya da biyosferde eşitlik, bütünsellik ve ilişkisellik doğrultusunda yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır.⁵⁰ İnsan merkezciliğin bu şekilde reddedilmesinin en temel ahlaki ve siyasal sonucu doğayı ahlaki iyiliğin kaynağı olarak görmek olmuştur. Dolayısıyla doğa, sadece insanlara sağladığı faydalar nedeniyle "araçsal" bir değere değil, kendinde mündemiç olan ya da sırf doğa olarak var olduğu için bir değere sahiptir.⁵¹ Belirtilen bu felsefi çerçeveyi

ilkelerine de alan açarak daha geniş bir teorik çerçeveyi oluşturmaktadır. John Barry, "Green Political Theory", Ed. Vincent Geoghegan/Rick Wilford, *Political Ideologies: An Introduction*, 4. Bası, Routledge, Londra, 2014, s. 153.

⁴⁸ Heywood, s. 209.

⁴⁹ Baxter, s. 51.

⁵⁰ Heywood, s. 209-210; Engin Arıkan, "Çevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz: Arne Naess'in Derin Ekoloji Yaklaşımı", *TAÜHFD*, Cilt 2, Sayı 1, 2020, s. 201-202.

⁵¹ Heywood, s. 221.

“toprak (yeryüzü) etiği” olarak ortaya koyan Leopold’e göre ekomerkezcilik bakımından ahlaken değerli görülen, ekosistemleri de kapsayacak şekilde genişletilmeli ve hayvanlar, bitkiler, bitki ve hayvan sistemleri, dağlar ve nehirler de dahil edilmelidir.⁵²

Bu doğrultuda ekolojizm, dünyayı üzerinde tekniğin uygulandığı bir makine olarak görmek yerine organik bir varlık olarak tanımlamaktadır. Birbirine ilmek ilmek bağlı organik bir ağ olarak ekosistem düşüncesi, ekolojizmi mekanik olmayan bir paradigma arayışına yöneltmiştir. Bu çerçevede ekosistem düşüncesine açıkça göndermede bulunan bütünsel yaklaşım (*holism*) kavramı aracılığıyla bir sistem içindeki ilişkileri ve çeşitli unsurların bütün içindeki entegrasyonunu dikkate alan sistem düşüncesi savunulmaktadır.⁵³

Sistem düşüncesi, her varlığın birlik ve bütünlüğüne vurgu yapan Hinduizm, Taoizm ve Budizm gibi Doğu inanç sistemlerinin yanı sıra pagan dinlerdeki “Toprak Ana” kavramının yeniden ele alınmasına dayanmaktadır. Nitekim Lovelock’un Antik Yunan çoktanrılı dinine ait yeryüzü tanrıçası olarak bilinen *Gaia*’dan esinlendiği “Gaia hipotezi” görüşü, kendinden önceki yeryüzünü herhangi bir anlamda canlı, hatta fizyolojik bir sistem olarak görmeyen bakış açısından ayrılarak, yeryüzünün biyosferinin, atmosferinin, okyanuslarının ve toprağının,

⁵² Christine E. Gudorf/James E. Huchingson, *Boundaries: A Casebook in Environmental Ethics*, 2. Bası, Georgetown University Press, Washington, 2010, s. 8-9; Kıvılcım Akkoyunlu-Ertan, “Leopoldcü Düşünce ve Yeryüzü (Toprak) Etiği”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 10, Sayı 23, 2015, s. 7.

⁵³ Heywood, s. 211-212. Günümüzde bütünsel yaklaşım salt yeryüzü ile sınırlı kalmamakta, teknik ve siyasal açıdan önemli olan dünyevî çevresel sınırların genişletilmesini savunmaktadır. Bu eğilim, yeraltı derinliklerinde, kriyosferde, üst atmosferde ve ötesinde gerçekleştirilen ve kirliliğe, güvenlik tehdidine yol açan operasyonlar gibi eylemlere karşı ortaya atılmaktadır. Nitekim gezegenin yüzeyinin, diğer bir ifadeyle yeryüzünün çevresel yönetim için yetersiz hale geldiği ve önceden sınırların dışında olduğu düşünülen uzay gibi insan dışı alanların artık gündelik sosyal ve siyasal ağlara dahil olması ve normatif olarak düzenlenmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Valerie A. Olson, “Political Ecology in the Extreme: Asteroid Activism and the Making of an Environmental Solar System”, *Anthropological Quarterly*, Cilt 85, Sayı 4, 2012, s. 1028, 1029 ve 1041.

diğer yaşam biçimlerini karakterize eden aynı türden kendi kendini düzenleyen davranışlar sergileyerek, kendi kendini düzenleyen bir sistem olmak bakımından bütün parçaların toplamından fazlasını ifade ettiğini öne sürmektedir.⁵⁴ Bunun anlamı, insanların gezegenin dirliğine saygı göstermesi ve onun güzelliğini ve kaynaklarını korumak için harekete geçmesi gerektiğidir. Dolayısıyla gezegenin esenliği ve dirliği, şu anda üzerinde yaşayan herhangi bir türün refahından daha önemlidir.⁵⁵ Benzer şekilde And ve Ekvador yerli kültürlerinden türetilmiş kavramlar olan *Buen Vivir*'e (İyi yaşam) ve Ekvador ve Bolivya anayasalarında etkili olan *Pachamama*'ya (Doğa Ana), Yeni Zelanda yerlilerinden *Tuho* halkının kültürüne uygun olarak yürürlüğe konulan *Te Urewera* Yasası'na göre doğa bütüncül bir bakış açısıyla ele alınır. Zira doğa, insanlar da dahil olmak üzere her şeyi kapsayan canlı bir varlıktır ve doğadaki tüm varlıklar birbiriyle ilişkili olup, her birinin kendini gerçekleştirme hakkı vardır.⁵⁶ *Pachamama*, insanın doğa üzerindeki mutlak hakimiyeti anlayışına karşıdır. İnsan ile doğa arasında özne-nesne değil, özne-özne ilişkisi kurmaktadır. Dolayısıyla insanın hak öznesi olan doğaya bakmak ve onu korumak gibi hayati bir yükümlülüğü söz konusudur.⁵⁷

Naess'in ve Lovelock'un ekolojizme yönelik felsefi açılımları mevcut etik anlayışını da değiştirmeyi önermektedir. Gerçekten de ekolojizmin değerler sistemi, etik standartları diğer türlere genişletmeye yönelmektedir. Bütünsel yaklaşımdan kaynağını alan böyle bir etik çerçeve insan olmayanın ahlaki açıdan değerli olduğu ve bu değerinin insan refahına katkısıyla ilişkili olmadığı anlayışına karşılık gelmektedir.

⁵⁴ James E. Lovelock, "Geophysiology, The Science of Gaia", *Reviews of Geophysics*, Cilt 27, Sayı 2, 1989, s. 216; Heywood, 2021, s. 211-212.

⁵⁵ Heywood, s. 212-213.

⁵⁶ Gonca Kuru, "Doğanın Hak Öznesi Olarak Kabulü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 2024, s. 76-78; Ensar Kuru, *Yeni Bir Yerküre Tasarımı: Ekolojik Anayasacılık*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2023, s. 74-76; Uyar, 2021, s. 32.

⁵⁷ Santiago García Álvarez, "Environmental Policies and Pachamama in Ecuador: Theory and Practice in Rafael Correa's Government (2007–2013)", *International Journal of Environmental Policy and Decision Making*, Cilt 1, Sayı 3, 2015, s. 229; Uyar, s. 32-33.

Çevre etiğine göre insanlarla ilgili olarak geliştirilen ahlaki standartlar ve değerler diğer türlere ve organizmalara uygulanarak genişletilmelidir.⁵⁸ Bu da karşımıza hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları taleplerini çıkarmaktadır. Gerçekten de insanlar arası eşitlik ilkesinin çevre etiği gözetilerek genişletilmesi hayvanlar ve doğadaki diğer varlıkların insanlarla eşit olarak görülerek hakların öznesi olabilmelerine olanak vermektedir. Bu durumda ekolojizm, insanlar arası ayrımcılığa ve ırkçılık, cinsiyetçilik ve sağlamlılık gibi görünümüne benzer şekilde insan-hayvan arasında güdülen üst-ast ilişkisine, diğer bir anlatımla insan türünün diğer türlerden farklı, benzersiz ve üstün olduğuna türçülük teşkil ettiği için karşıdır.⁵⁹ Zira türçülük sonucu iklim değişikliği inkârı, canlı türlerinin neslinin tükenmesi ve ormansızlaştırma gibi tutumlar liberal ve muhafazakâr gibi klasik ideolojiler içinde kendine yer bulabilmektedir.⁶⁰

Bu bakış açısının uygulanabilmesi için siyasal ekoloji, sürdürülebilirlik kavramına başvurmaktadır. Buna göre sürdürülebilirlik ilkesi, hem yoksulluk gibi günümüz sorunlarında sosyal adalet arayışının hem gelecek nesillere yansıtacak günümüz sorunlarını çözmeye yönelik nesiller arası iklim adaletinin hem de insan ile doğa arasında dağıtıcı adaletin ortaya konulmasında belirleyici rol oynamaktadır. Nitekim sürdürülebilirlik, ekolojizm açısından insanların, üzerinde yaşadıkları gezegenin sınırlarını bilen ve

⁵⁸ Geoffrey Garver, "Moving from Environmental Law to Ecological Law: Frameworks, Priorities and Strategies", *Ecological Integrity, Law and Governance*, Ed. Laura Westra/Klaus Bosselmann/Janice Gray/ Kathryn Gwiazdon, Routledge, Oxon-New York, 2018, s. 145; Heywood, s. 215.

⁵⁹ Ted Benton, *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice*, Verso, Londra ve New York, 1993, s. 92-93.

⁶⁰ Sheila D. Collins, "The Reactionary Turn in American Environmental Policy: The Trump Effect", *Ecological Integrity, Law and Governance*, Ed. Laura Westra/Klaus Bosselmann/Janice Gray/Kathryn Gwiazdon, Routledge, Oxon-New York, 2018, s. 131-132.

ekosistemin sürdürülebilirliği için kendi kendisini sınırlandırabilen topluluklara dönüşmesini öngörmektedir.⁶¹

Bu noktada kalkınmacı ve endüstriyalist kapitalist ekonomik büyüme modeli yerine büyümenin sınırları sorgulanarak buna alternatifler önerilmektedir. Dolayısıyla ekolojizmin temel stratejisi sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde anlaşılabilir. Gerçekten de sürdürülebilir toplumun amacı, doğanın döngülerine karşı değil, onlarla birlikte istikrarlı şekilde hareket etmektir. Doğayla uyumlu, başka bir anlatımla ekosistemi örnek alan normatif bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Böyle bir normatif çerçeve ise sürdürülebilir topluluklar oluşturarak insanların ihtiyaç ve heveslerini gelecek nesillere zarar vermeden giderebilecekleri sosyal, kültürel ve fiziksel ortamlar inşa edip geliştirmeyi içermelidir. Bu şekilde inşa olmuş bir toplumda “sürdürülen” husus, ekonomik büyüme ve rekabetçi avantaj yerine, uzun vadede insanın hayatta kalmasının buna bağlı olduğu yaşam ağının tamamıdır.⁶²

Nitekim ekolojizmin sürdürülebilirlik ilkesi, ekonomik ölçüt olarak büyüme yerine küçülmeyi (*degrowth*) önceleyen bir ekonomik modeli meydana getirmektedir.⁶³ Capra ve Mattei, küçülmeye dayalı ekonominin “daha fazla değil, yeterince ekonomisi” anlamına geldiğini ve bunun için siyaseten yatay şekilde örgütlenmiş topluluklara ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir.⁶⁴ Böyle bir ekolojik siyasal topluluk ise tüketimi sorgulamalı, “yeme, içme, giyinme ve barınma” gibi temel ihtiyaçların adil dağılımını sağlamalı ve bu bağlamda tüketimi azaltmalı, kirlilik kontrolü için geri dönüşüm yapmalı ve teknolojiyi bu amaçla kullanmalı, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeli, küresel

⁶¹ Klaus Bosselmann, *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*, Ashgate, Hampshire, 2018, s. 29 ve 97 (The Principle of Sustainability); Köybaşı, s. 219-220.

⁶² Fritjof Capra / Ugo Mattei (Çev. Ebru Kılıç), *Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru*, Koç Üniversitesi Yayınları, 3. Bası, İstanbul, 2021, s. 187-188.

⁶³ Köybaşı, s. 302-305.

⁶⁴ Capra/Mattei, s. 192.

ticarete kısıtlamalar getirmeli, endüstriyel tarım yerine ekolojik tarım yapmalıdır.⁶⁵

Dolayısıyla çevre etiği ve sürdürülebilirliğin bir uzantısı olarak küresel kapitalist ekonominin teşvik ettiği ihtiyacı olmadığı halde tüketimciliğe dayalı “sahip olarak mutlu olmak” formülünün dönüşmesi arzu edilmektedir.⁶⁶ Böylece “sahip olmaktan var olmaya geçiş”in sağlanması hedeflenmektedir. Zira kişinin esenliği ve mutluluğunun maddi varlıkların tüketiminin özendirilmesiyle ve aşırı tüketicilikle değil, doğa ile uyumlu bir yaşam kurmaya ve sürdürmeye bağlı görülmektedir. Gerçekten de üretilen malların küresel olarak dolaşımı ve aşırı tüketiminin teşviki bireycilik, tüketimcilik ve hedonizmi özendiren “*Hollywood*” gibi küresel kültür fabrikaları aracılığıyla klasik anlamda haklara sahip yurttaş kimliği yerine mallara sahip tüketici kimliğini geçirmeye çalışmaktadır.⁶⁷ Buna karşı post-materyalist bir çizgiyi benimseyen yeşil siyasal düşünce, tüketimi azaltma, geri dönüşüm yapma, kâr amacıyla ihtiyaç fazlası üretmemeye ve doğayla uyumlu şekilde topluluğun esenliği için müşterekleri koruma yoluyla gereksiz maddi konforlardan feragat etmeyi ögütlemektedir.⁶⁸

Görüldüğü üzere ekonomik, toplumsal ve kültürel kökten dönüşümü gerektiren tüm bu hususların siyasete yansımaları ise sürdürülebilir toplumun ancak özerklik çerçevesinde örgütlenmesiyle tesis edilebileceğini öngörmektedir. Gerçekten de adem-i merkeziyetçi toplulukların ekolojik siyasal toplumu inşa edeceği düşünülmektedir.⁶⁹ Adem-i merkeziyetçilik, mevcut siyasal ve hukuki düzene yabancı bir kavram değildir. Ancak siyasal ekoloji açısından adem-i merkeziyetçilik, mevcut anlamının ötesine geçerek, siyasal iktidar ile bilimsel ve teknik bilginin tekelleşip yoğunlaşması yerine, iktidarın yayılmasını ve katılımcı demokrasiyi; Batılı ve Kuzeyli düşüncenin, bilimin, siyasetin, hukukun ve kültürün Doğulu ve Güneyli olanı dışlaması yerine

⁶⁵ Dobson, *Ekolojizm*, s. 128-165.

⁶⁶ Bosselmann, *The Principle of Sustainability* s. 12; Heywood, s. 215.

⁶⁷ Bosselmann, *The Principle of Sustainability* s. 198.

⁶⁸ Robert E. Goodin, *Green Political Theory*, Polity Press, Cambridge, 1992, s. 55.

⁶⁹ Dobson, *Ekolojizm*, s. 166-174.

kapsamasını içermektedir.⁷⁰ Bu noktada ekolojizm açısından devlet ve iktidarı nerede yer almaktadır? Bu sorunun cevabı yeşil devlet kavramı başlığı altında tartışılmaktadır.

II. Devlet Kudretinin Yeşilleşmesi: Yeşil Devlet Kavramı

Ekolojizmin, siyasal örgütlenmeyi gerekçelendirme amacı olup olmadığı hususu, bizi bu ideolojinin devletli düzen hakkında nasıl bir yol haritası çizdiği meselesine götürmektedir. Literatürde ekolojizmin böyle bir amacı olmadığını savunanlara göre insan doğası ve insanın çıkmazı bağlamında yeşil siyasal düşüncenin ortaya koyduğu değerler seti mevcut siyasal örgütlenmeyi sınırlayıcı ya da uyarıcı niteliktedir. Dolayısıyla ekolojizm, kendi değerler sistemine göre bir örgütlenme kurmayı amaçlamamaktadır. Başka bir anlatımla toplumun kendisini siyasal olarak örgütlemesinin amacı her ne olursa olsun, biyosferdeki hayvanlar olarak insanların durumunun siyasal pratiklerini nasıl koşullandığını ve sınırladığını dikkate alması gerekmektedir.⁷¹

Diğer görüşe göre ise insanların kurduğu siyasal örgütlerin yokluğu ya da doğal anarşinin varlığı, insanların biyosferde yaşayan bir hayvan türü olarak ciddi ve yaşamı tehdit eden değişimlerle başa çıkmasını engelleyeceğinden dolayı otorite gereklidir. Yaşamsal ihtiyaçların karşılanması sürecinde insanların biyosferle etkileşimini düzenleyecek ve denetleyecek herhangi bir siyasal organizasyonun bulunmaması halinde, insanlar er ya da geç yaşam destek sistemlerini kontrolsüzce tüketeceklerdir.⁷²

Siyasal ekolojinin devlete etkisinin iki farklı biçimde tezahür edebileceği üzerinde durulmaktadır. Bunlardan ilki, sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde yeşil bir devletin yaratılmasıdır. Bu durumda devlet kudretine ilişkin mevcut siyasal anlatı değişecektir. İkinci olarak ise mevcut devlet kurumlarının ve iktidarının “yeşilleşmesi”nin (*greening*) söz konusu olmasıdır. Buna göre siyasal ekolojinin belirli unsurları, mevcut devlet kudreti, örgütü ve işleyişine içerilecektir. Bu noktada

⁷⁰ Capra/Mattei, s. 192-193.

⁷¹ Baxter, s. 106.

⁷² Baxter, s. 106.

ekolojizmin ortaya koyduğu değerler her iki yöneline de uyarlanabilmektedir.⁷³

O halde “yeşil” niteliğine sahip bir devletin ortaya çıkması için ne gibi kurumsal yeniden yapılandırılmalar gereklidir? Ekolojik hedefler, yeşil devletin anayasal anlamda felsefi boyutunu oluşturacağına göre, bu hedefler devletin “*ethos*”unda nasıl merkezi hale getirilmelidir? Merkezi devlet kudreti ile sürdürülebilir kalkınma gibi küresel çevresel hedeflerin muhatabı olan bölgesel ve yerel iktidarlar arasındaki ilişkileri düzenleyen anayasal ve yasal çerçeve nasıl olmalıdır?⁷⁴ Çalışmanın bu kısmında yukarıdaki sorular çerçevesinde modern devlet kudretinin yeşil siyasal düşünce açısından çıkmazları, çatışan yönleri, temel eleştiri noktaları dikkate alınarak ekolojizme göre siyasal iktidarın kaynağı, kullanımı ve günümüz meşruiyet zemini olarak görülen liberal demokrasilerde tezahürü tartışılmaktadır.

A. Doğanın İktidarı Karşısında İnsan Eliyle Kurulan Siyasal İktidar

Yeşil devlet teorisine göre siyasal iktidarın kaynağını tartışmadan önce siyasal ekolojinin kendi içindeki farklı versiyonlarının devlete bakışta yarattığı temel çelişkiyi tartışmakta fayda vardır. Nitekim siyasal ekoloji içindeki eleştirel ve devletin reddine dayalı bakış açısına göre devlet özünde demokratik olsun ya da olmasın, yeşil katılımcı demokrasi ve yeşil kamusal alan idealiyle temelden çelişen bir dizi güvenlik, disiplin, gözetim ve/veya idari zorunluluklara dayalı zorlayıcı, son derece merkezileşmiş ve bürokratik bir iktidar merkezine sahiptir. Bu açılardan doğası gereği devletin kendi kendini dönüştürebilen bir yönetim yapısı mevcut değildir. Yeşil katılımcı demokrasi ve kamusal alan ideali ise herhangi bir merkezden kontrol edilmenin veya otoriter bir yönlendirmenin olmadığı çok sayıda kamusal alan arasında yer alan merkezlessiz bir tartışma arenası olarak betimlenmektedir.⁷⁵

⁷³ Kenny, s. 172.

⁷⁴ Kenny, s. 152.

⁷⁵ Eckersley, *The Green State*, s. 86.

Öte yandan liberal demokratik geleneğin, ekolojizmin bir ideoloji ve toplumsal hareket olarak söz söyleme ve örgütlenme özgürlüğünü tanınması sayesinde demokrasilerin yeşilleşmesi sürecinde belirli bir ivme kazanıldığı da reddedilmemektedir. Gerçekten de liberal demokratik devletlerin, ekolojik sorunların kamuoyuna duyurulması, kitlesel protestolara, yurttaş girişimlerine, çevre örgütlerinin ve yeşil siyasal partilerin kurulmasına olanak sağlayan ve siyasal ekolojinin mobilizasyonunu engellemeyen bir rejime sahip olması, demokratik olmayan rejimlere kıyasla siyasal ekolojiye daha fazla alan açmıştır. Benzer şekilde yurttaşların ve sivil toplum örgütlerinin çevre aktivizmi, ekolojik eleştirel bilginin üretilmesini sağlamış, bu da çevresel teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesine, liberal demokratik devletin bu konudaki duyarlılığının artırılmasına ve bozulan çevrenin iyileştirilmesine yardımcı olmuştur.⁷⁶

Bu gelişmeler, Locke'u anlamda liberal devletin siyasal ekoloji perspektifinden iki farklı yorumunu meydana getirmektedir. Örneğin Gwiazdon, Locke'a göre devletin yükümlülüğünün, yurttaşların yaşamını, özgürlüğünü ve mülkiyetini korumak olduğundan hareketle koruma görevine ilişkin ana ilkenin, yurttaşların ve haklarının bağlı olduğu yaşamın temellerini de korumasını kapsadığını öne sürmektedir. Yazar, "çevreye karşı devlet" kavramından hareketle devletlerin kamu yararına, toprak, su, hava, ekolojik sistem bütünlüğü, biyolojik çeşitlilik gibi yaşamın temellerine karşı eylemsizliğinin veya ihlalinin sadece bireysel hakları ihlal etmekle kalmayıp, aynı zamanda devletin gücünü ve istikrarını da zayıflattığını belirtmektedir.⁷⁷ O halde devletin izlemesi gereken yol, Locke'u devlet yaklaşımını reddetmek değil, bunu gözden geçirmek ve mevcut hukuk sistemi içinde devlete çevresel bağlamda yeni yükümlülükler tanımlamaktır.

⁷⁶ Eckersley, *The Green State*, s. 85.

⁷⁷ Kathryn A. Gwiazdon, "The State Versus the Environment: The Ethical and Legal Implications for State Non-action in Protecting the Foundations of Life", *Ecological Integrity, Law and Governance*, Ed. Laura Westra/Klaus Bosselmann/Janice Gray/Kathryn Gwiazdo, Routledge, New York, 2018, s. 7-8.

Öte yandan siyasal ekoloji içinden dile getirilen ikinci yaklaşıma göre Aydınlanma'nın ürünü rasyonalizm ışığında gelişen ve doğanın kendiliğindenliğine müdahale aracılığıyla varoluşunu meşrulaştıran makinelerdeki, fabrikalardaki ve hatta devletteki teknolojiye dayalı modern insan kurgusu ile ekolojik birlik, holizm ve ekoçeşitliliğin bağdaşması mümkün görünmemektedir. Gerçekten de Locke'a göre insanlar "doğanın efendileri ve sahipleri" olarak doğanın kendiliğinden oluşan ürünlerini insan emeği aracılığıyla ortak mülkiyetten özel mülkiyete aktarmalıdır. Bu şekilde üretilen değişim değeri, doğadan elde edilen ve ihtiyacın karşılığı olan kullanım değerinden daha üstündür. Dolayısıyla Locke'un doğa durumu varsayımı doğrultusunda yaşayan "yabani" Amerikan yerlileri doğayı kendi halinde bırakmakla aslına israf etmektedirler. Buna karşılık "medeni" Avrupalıların, yerlilerin topraklarından yararlanmak ve değişim değeri elde etmek üzere bunlara el koyması meşru görülmektedir.⁷⁸ 18. yüzyıl itibariyle üreten ve gelişen bir mekanizma olarak siyasal topluluk düşüncesi de Lockeçu anlamda sözleşmeye dayalı bir makine olarak görülmektedir.⁷⁹ Dolayısıyla teknolojiye dayalı bu makineden mütevellit siyasal beden, aklıyla doğaya müdahale etmekte, ona karşı savaşmakta, doğayı sömürmekte ve tüketmektedir.⁸⁰ Weberyen ifadeyle bir makine, mekanizma, aygıt, işletme ya da fabrika olarak devlet, "bir makine gibi" işleyen rasyonel hukuktan, hesaplanabilir yargı ve idare tarafından yapılan işlerden, çalışan bürokrasiden ve "durmadan çalışan bir makinenin" halkaları olan memurlardan ibarettir. Gerçekten de 18. yüzyıl devlet anlayışının "*topos*"unda makine metaforu yer almaktadır. Aydınlanmacı mutlakiyetçilik döneminde ise makine ideali, mekanik ve

⁷⁸ Aykut Çoban, *Ekolojik İhtilaflar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2018, s. 117-118.

⁷⁹ Pasi Ihalainen, "Towards an Immortal Political Body: The State Machine in Eighteenth-Century English Political Discourse", *Contributions to the History of Concepts*, Cilt 5, Sayı 1, 2009, s. 18-19.

⁸⁰ Berk İlke Dünder, "Yeşil Siyasal Düşüncenin Varlık ve Meşruluk Temellerine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme", *İdealKent Dergisi*, Sayı 13, 2014, s. 50-51.

bürokratik özellikler kazanmaya başlamış olan devlet pratiğine karşılık gelmektedir.⁸¹

İnsan aklıyla üretilen bilim ve teknolojinin yine insan merkezli ve insan eliyle yapılmış bir dünyada insana mutluluk getireceği anlatısı modernitenin temel kurgusudur. Newtoncu mekaniği topluma uyarlayan Descartesçı mekanikçi dünya görüşü, rasyonel bilimi hukuk yoluyla ekonomi disiplinine aktarmış ve insanların bireysel mülkiyet haklarıyla tanımlandığı bir toplumsal düzen inşa etmiştir. 15.-18. yüzyıllardan bugüne modernitenin mirası olarak adlandırılabilir. Böyle bir toplumsal düzen ise büyük miktarda mülkü kontrol altında tutanlar ile siyasal otorite arasındaki çelişkileri kamusal-özel alan ayırımına dayanarak çözdüğüne inanmaktadır.⁸²

Böylece devlet tarafından hukuken korumaya değer görülen, kendi iktidarının sınırlarını gösteren ve yine hukuk aracılığıyla düzenlenen özel mülkiyet⁸³ ve kamusal alan, modern devletin baskı aygıtı aracılığıyla güvence altına alınmaktadır. Bunun dışında kalan her yerin “*terra nullius*” olduğu varsayılarak, özel mülkiyete ait olmadığından dolayı “herkese ait olmak” yerine “hiç kimseye ait olmadığı” düşüncesinin benimsenmesine yol açmaktadır. Modern devletler de bu düşüncüyü süratle kabullenmiştir. Zira Yeni Dünya’nın keşfinin ardından silahlanma, denizcilik mühendisliği, haritacılık gibi modern dünyanın Yeni Dünya ve oranın halkları karşısında sahip olduğu teknik üstünlük Machiavelli, Bodin ve Hobbes’un teorik çerçevesini çizmesi aracılığıyla modern devlete meşru bir egemenlik bahşetmekteydi.⁸⁴ Böylece egemen ulusların yarattıkları ve denetim altına aldıkları piyasa yoluyla elde ettiği zenginlik, kendileri dışında kalan insanları ve insan dışı varlıklar açısından sömürü, tükenme ve yoksulluk anlamına gelecekti.

⁸¹ Andreas Anter (Çev. Keith Tribe), *Max Weber’s Theory of the Modern State: Origins, Structure and Significance*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2014, s. 195 ve 199.

⁸² Capra/Mattei, s. 91-92.

⁸³ Berke Özenç, *Hukuk Devleti: Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 188-189.

⁸⁴ Capra/Mattei, s. 93-96.

Buna karşılık siyasal ekoloji, 16. yüzyıldan bugüne resmi devlet ideolojisine dönüşen endüstriyalizm karşısında aynı bilim ve teknolojiyi merkeze alınan değeri değiştirerek bu defa doğanın emrine sunmaktadır. Nitekim ekolojizm, bilimsel verilere dayalı olarak küresel çevre felaketleri ve iklim değişikliğini analiz etme bakımından bilim temellidir. Aynı zamanda insan faaliyetlerinin çevreye verebileceği zararın muazzam boyutlara ulaşabileceğini bilimsel veriler ışığında tespit ederek insan olmayanın ahlaki konumunu ve insanların doğanın bir parçası olduğunu savunduğu için natüralisttir. Natüralizm doğrultusunda insan değerlerinin doğal, biyolojik süreçler tarafından üretildiğini anlamaya ve açıklamaya yöneldiğinden doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki düalizmi reddederek, bilimde bütüncül yaklaşımı savunur.⁸⁵ Bu anlamda teknolojiyi de yeryüzünün biyosferinin, atmosferinin, okyanuslarının, toprağının ve insan dışı canlıların insan eliyle uğradığı zararları önlemek, ortadan kaldırmak ya da en azından azaltmak için seferber eder. Dolayısıyla ekolojizm, akıl, bilim ve teknolojiye ilişkin yerleşik anlatıları ters yüz etmeyi de amaçlar. Bunu yaparken bilimi salt araçsal, teknolojik düşüncenin bir hizmetkârı olarak değil, yeryüzünün yaşam için paha biçilmezliğini gösteren bir yöntem olarak görür. Bu noktada ekolojizm, Aydınlanma'nın eleştirel aklını kabul etmekte ve fakat bunun ahlaki ve bilimsel açıdan ekolojizme uygun bir istikamete yeniden yönlendirilmesini amaçlamaktadır.⁸⁶

O halde devleti siyasal ekolojiyle birlikte ele almak mümkün müdür? Bu soruyu yanıtlamak için öncelikle modernite ile doğa arasında kurulan çelişkiyi incelemek yerinde olacaktır. Zira bu çelişki, çevre sorunlarına yönelik artan kamuoyu farkındalığına karşın ekolojizmin yeterince tanınmaması, kendine siyasal, kurumsal ve kültürel alan bulmakta zorlanması anlamına gelmektedir.⁸⁷ Nitekim ekolojizm yerleşik iktidar ilişkilerini toptan dönüştürmeyi hedef aldığından mevcut iktidar yapıları içinde kendine yer açarken belirli teorik ve pratik kısıtlar ve engellerle karşı karşıya kaldığı görülmektedir.

⁸⁵ Baxter, s. 8.

⁸⁶ Baxter, s. 8.

⁸⁷ Kenny, s. 152.

Gerçekten de 1990'larda yeşil siyasal düşünce içinde yer alan görüşlerin çoğunluğunun yeşil siyaset teorisini temelde anarşizmin çağdaş bir versiyonu olarak tanımladığı görülmektedir.⁸⁸ Söz gelimi Goodin, “yeşillerin temelde liberteryen-anarşistler” olduğuna işaret etmiştir.⁸⁹ Aynı zamanda yeşil siyasal düşüncenin, merkezi olmayan toplulukların çeşitli açılardan faaliyetlerini koordine eden gönüllü anlaşmalar üzerinde müzakere edebileceği varsayımına dayandığı belirtilmektedir. Bu varsayım, ekolojizme siyaseten adem-i merkezietçi bir anlayışın hâkim olduğu anlamına gelmektedir. Benzer şekilde toplulukların müzakere sürecini denetleyen herhangi bir merkezi koordinasyon kurumuna ihtiyaç olmadığı düşünülmektedir.⁹⁰ Oysaki modern devletler kural olarak siyasal merkezileşmeyle karakterize olmaktadır.

Bu temel probleme doğaya bakarak çözüm üretmeye çalışan ekolojistlere göre;

“[N]e de olsa doğaya düzen dayatan merkezi bir organizasyon yoktur. Aksine, her bölgenin bitki ve hayvanlar basitçe kendi yerelliklerine uyum sağlarken, aynı zamanda tesadüfen daha büyük bir düzeni de beslerler. Ekolojik olarak, küresel düzen bu yerel adaptasyonlardan ve aralarındaki etkileşimlerden ortaya çıkar. Ve bunu, herhangi bir merkezi koordinasyon ajansının ya da hatta doğanın yerel bileşenlerinden herhangi birinin bilinçli, kasıtlı müdahaleleri olmaksızın “doğal” bir şekilde yapar.”⁹¹

Dolayısıyla ekolojistlere göre modern devlet gibi doğanın kendiliğinden düzenine müdahale anlamına gelen bir kuruma ihtiyaç yoktur. Buna karşılık tıpkı doğada olduğu gibi siyasal bileşenlerin kendi kendine herhangi bir merkezin boyunduruğu altında olmaksızın siyasal karar alabileceği varsayılmaktadır. Bu durumda asıl soru, bir devlet

⁸⁸ John Barry, *Green Political Theory: Nature, Virtue and Progress*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Glasgow Üniversitesi Siyaset Teorisi Bölümü, 1996, s. 117-119 (Green Political Theory).

⁸⁹ Robert E. Goodin, *Green Political Theory*, Polity Press, Cambridge, 1992, s. 152.

⁹⁰ Goodin, s. 152.

⁹¹ Goodin, s. 153.

kurumu olmaksızın bu amaca tam olarak nasıl ulaşılabileceği. Nitekim devletli veya devletsiz bir toplum hayal edip etmemeleri fark etmeksizin ekolojistler, mevcut politik formları ekolojik gerçekliklerle örtüştürmeye çalışmaktadırlar.⁹² Zira her ikisi de karar alıcı olarak topluluğu egemen kılmak, ekolojik bakımdan demokratikleşmek ve merkezi iktidarın yerine ya da onun yanında yerel, bölgesel ve küresel topluluk ağları aracılığıyla böyle bir demokratikleşmeyi gerçekleştirmek üzerinde uzlaşmaktadır.

Bu bağlamda ekolojistlerin kendi içinde “yeşil devleti savunanlar” ile “adem-i merkezîyetçiliği savunanlar” olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir. Gerçekten de yeşil devletçi görüş, adem-i merkezîyetçilikten farklı olarak ulus devleti hem yurttaşlarını bağlayıcı hukuku yapma hem de uluslararası alanda diğer ulus devletlerle müzakerelere katılma yetkisine sahip ana siyasal özne olarak konumlandırmaktadır.⁹³

Gelinen noktada Leviathan’ın yeşilleşmesinden söz edecek isek Hobbes’un Leviathan’ın başında “doğal” ile “yapay” ayrımından hareketle devleti açıkça bir makine olarak tanımladığını akılda tutmak gerekecektir. Buna göre:

“Tanrının dünyayı onunla yaratmış olduğu ve yönettiği sanat olan doğa, başka pek çok şeyde olduğu gibi bunda da, yapay bir canlı yaratacak şekilde, insanın sanatı ile taklit edilir. Çünkü hayat, organların, başlangıcı içerdeki bir temel parçada bulunan, hareketinden başka bir şey değildir; bütün otomatların (yaylar ve çarklar yardımıyla kendi kendine hareket eden makinaların, mesela bir saat) yapay bir hayata sahip olduklarını söyleyemez miyiz? ... Sanat daha da ileriye gider, doğanın o rasyonel ve mükemmel eserini, insanı taklit etmeye kadar. Sanat iledir ki, yapay bir insandan başka bir şey olmayan, Latince’de Civitas denilen, Devlet adlı o büyük Ejderha yaratılır.”⁹⁴

⁹² Dobson, Ekolojizm, s. 177.

⁹³ Dobson, Ekolojizm, s. 177.

⁹⁴ Thomas Hobbes (Çev. Semih Lim), *Leviathan*, 7. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 17.

O halde yeşil devletin normatif teorisi bağlamında siyasal iktidarın kaynağını ve meşruiyetini açıklamaya yönelik argümanları incelemek yerinde olacaktır.

B. Yeşil Devlette Siyasal İktidarın Kaynağı ve Meşruiyeti

Yeşil devletçi görüş, yerleşik ulus devleti hem yurttaşlarını bağlayıcı hukuku yapma hem de uluslararası alanda diğer ulus devletlerle müzakerelere katılma yetkisine sahip ana siyasal özne olarak konumlandığına göre siyasal ekoloji içinde yeşil devletin iktidarı ne şekilde meşrulaştırılmaktadır? Baxter bu soruya bir benzerlik kurarak yanıt aramaktadır. Baxter'a göre yeşil siyasal düşüncede egemen devletin meşrulaştırılması, ekolojizmde ortaya atılan "müştereklerin trajedisi" (*tragedy of the commons*) varsayımına dayanarak, tıpkı Hobbes'un Leviathan'ında mevcut olan mahkûm ikileminde⁹⁵ olduğu gibi mümkün olabilir.⁹⁶

Gerçekten de Hobbes'un doğa durumunda tanımladığı birey, doğuştan bencil olan, kendi çıkarını gözeten, ölümden kaçma eğiliminde olan, uzun vadede esenliğini hesaba katan ve asgari derecede rasyonel insandır.⁹⁷ Leviathan'ın 13. bölümünde tasvir edildiği üzere, "herkesin herkese karşı daima savaş halinde olduğu" ve karşılıklı ilişki içindeki

⁹⁵ Metin, 1990'lardan itibaren benzer, karşıt ya da birbirine karışmış çıkarlara sahip insanlar arasındaki stratejik ilişkileri modellemek üzere kullanılan oyun teorisi araçlarının rasyonel seçim kuramcıları tarafından güncel hale getirilerek Hobbes'un çatışmaya ilişkin söylemlerini açıklamak amacıyla kullanıldığını ifade etmektedir. Nitekim bu çalışmalarda mahkûmun ikileminin belirli bir versiyonunu Hobbes'da da bulabileceğimiz şekilde argümanların ortaya atıldığı görülmektedir. Sevtap Metin, "Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 72, Sayı 1, 2014, s. 241.

⁹⁶ Baxter, *Ecologism*, s. 106.

⁹⁷ Mehmet Akad/Bihterin Vural-Dinçkol/Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku*, 14. Bası, Der Yayınları, İstanbul, 2018, s. 96; Adem Ersin Bayra, "Güvenlik Devleti: Leviathan'dan Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Leviathan'a", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2019, s. 106; Metin, s. 242.

tarafaların üzerinde ortak bir otoritenin olmadığı doğa durumunda rasyonel bireyin birincil hedefi hayatını korumaktır.⁹⁸ Şöyle ki siyasal toplum öncesi sürekli çatışmanın ve kaosun hâkim olduğu katlanılmaz bir durum olarak varsayılan doğa durumuna karşı en iyi güvence mutlak güç sahibi bir egemenin yönetimi altına girmektir. Bu durumda egemenin sahip olduğu mutlak ve sınırsız gücü kötüye kullanılma ihtimali olsa dahi böyle bir güçten yoksunluk durumu, diğer bir ifadeyle doğa durumuna dönüş daha büyük bir kötüdür.⁹⁹ O halde mahkûmun ikilemine benzer şekilde Hobbes'un doğa durumunda en iyi sonuç bireyin karşı taraftan saldırıya uğramadan önce kendisinin saldırmasıdır. Bu durumda en kötü sonuç, karşısındaki saldırırken bireyin saldırıda bulunmamasıdır. Verilmiş olan bu seçenekler doğrultusunda doğa durumunda eğer birincil hedefi hayatını korumak ise rasyonel birey, diğerleriyle iş birliğine gitmeyecektir, zira bu seçim hayatını riske atacaktır. O halde Hobbes'un doğa durumundaki rasyonel bireyinin konumu, tek seferlik mahkûmun dilemması oyunu aracılığıyla açıklandığında *"bireyler doğa durumunda kalmaya devam edecek ve hem bireysel hem kolektif olarak optimalin altında bir sonuca erişeceklerdir."*¹⁰⁰

Böyle bir argüman siyasal ekolojinin müşterekler trajedisine nasıl uygulanabilir? Öncelikle müşterekler trajedisinin ne anlama geldiğini ortaya koyabilmek için müşterekler (*commons*) kavramsallaştırmasına daha yakından bakmamız gerekir. Müşterekler düşüncesi, herkese ait olarak kabul edilen kaynakların bencil birikimini ve sömürüye konu olmasını reddeden bir yaklaşım olup, hukuken kabul görmüş bir tanımı mevcut değildir.¹⁰¹ Bu bağlamda bir meta, nesne, özel ya da kamusal bir mal, mübadele değeri olan bir fiziksel mekân veya onun parçası olmayan müşterekler, miras aldığımız, birlikte yarattığımız ve gelecek nesillere eksilmeden veya geliştirilerek aktarmamız gereken doğanın, sivil altyapının, kültürel eserlerin ve geleneklerin, bilginin kolektif

⁹⁸ Hobbes, 2008, s. 92-96.

⁹⁹ Pärtel Piirimäe, "The Explanation of Conflict in Hobbes's Leviathan", *Trames*, Cilt 10, Sayı 1, 2006, s. 3-4; Metin, s. 242.

¹⁰⁰ Metin, s. 245.

¹⁰¹ Capra/Mattei, s. 161.

zenginliğini içermektedir.¹⁰² Dolayısıyla müştereklerin ne özel ne de kamusal olduğu hususunda bir görüş birliği söz konusudur.¹⁰³

Belirtmek gerekir ki müşterekler düşüncesi, bireysel mülkiyete karşı değildir. Müşterekler düşüncesinin karşı çıktığı nokta, bireysel mülkiyetin ihtiyaçtan fazla biriktirilmesine ve kâr elde etme amacıyla kullanılmasıdır.¹⁰⁴ Müştereklerin belirli bir topluluk, bir kaynağı kolektif bir şekilde, adil erişim, kullanım ve sürdürülebilirliğe özel önem vererek yönetmeye karar verdiğinde ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Söz gelimi atmosfer, okyanuslar, genetik bilgi ve biyoçeşitlilik gibi pek çok kaynağın acilen müşterek olarak kabul edilmesi ve topluluk tarafından üretilen protokoller, değerler ve normlardan mütevellit sosyal bir sistem tarafından yönetilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlamda herhangi bir doğal, insan yapımı, kültürel varlığın müşterek olabilmesi için müşterekleştirilmesi (*commoning*) gerekmektedir. Müşterekleştirme ise kısaca bir kaynağı kolektif fayda için yönetmeye yönelik sosyal uygulamalar ve normlar olarak tanımlanmaktadır.¹⁰⁵

Hardin'in 1968 tarihli makalesinde¹⁰⁶ ortaya koyduğu üzere *"[h]erkese açık bir otlak hayal edin. Beklenen durum, her çobanın bu müşterek otlakta mümkün olduğunca fazla sığır bulundurmasıdır...[Rasyonel çoban kendisi için tek mantıklı yolun sürüsüne bir hayvan daha eklemek olduğu sonucuna varır... fakat bu, bir müşteregi paylaşan her rasyonel çobanın ulaşacağı sonuçtur. Trajedi de buradan çıkar. Her birey, sınırları olan bir*

¹⁰² David Bollier, "The Commons, Short and Sweet", 15.07.2011, <https://www.bollier.org/commons-short-and-sweet> (23.05.2024).

¹⁰³ Capra/Mattei, s. 161.

¹⁰⁴ Capra/Mattei, s. 162-163.

¹⁰⁵ Bollier, "The Commons, Short and Sweet", 15.07.2011, <https://www.bollier.org/commons-short-and-sweet> (23.05.2024).

¹⁰⁶ Makalenin orijinali için bkz. Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons", *Science*, Cilt 162, Sayı 3859, 1968, s. 1243-1248. Makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Garrett Hardin, "Müştereklerin Trajedisi", *Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*, Haz. Fikret Adaman/Bengi Akbulut/Umut Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25-44.

dünyada onu sürüsünü sınırsızca artırmaya mecbur bırakan bir sistemin içine hapsolmuştur."¹⁰⁷

Gerçekten de Hardin'in küresel çevresel bozulma ile çitlemelerin başlamasından önce ortak araziler veya ortak balıkçılık stokları gibi çevresel kaynakların neden aşırı sömürüldüğünü açıklamak üzere geliştirdiği müştereklerin trajedisi modeline göre bireyler rasyonel bir şekilde kendi çıkarlarını gözeterek hareket eder ve her biri kendi ihtiyaçlarını, ailelerinin ve topluluklarının ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut kaynakları kullanır. Ancak bu tür davranışların kolektif etkisi, herkesin bağımlı olduğu hayati kaynakların tükenmesiyle yıkıcı olabilir. Dolayısıyla Hardin'e göre "*müştereklerdeki özgürlük herkese yıkım getireceğinden*" bunun önlenmesi için güçlü bir hükümet gereklidir.¹⁰⁸

Hardin'in nüfus kontrolü, göçün önlenmesi, özel mülkiyete dayalı zorlama gücü gibi çözüm önerileri müştereklerin gerektiğinde devlet eliyle çitlenmesini savunan neoliberal politikaların bilimsel dayanağı olduğu gibi¹⁰⁹, müştereklerin trajedisinden hareketle mevcut ekonomik sistem içinde yeryüzünde insan dışı ya da insan eliyle var olan müşterekler için ekolojik sistemler ile kamu yararı arasında bir denge gözeten kamu politikaları uygulanması gerektiğini savunan toplumcu ekolojist görüşler tarafından da gerekçe olarak kullanılmaktadır.¹¹⁰ Hangi görüşten olursa olsun ortaklaşılın husus, yeryüzündeki ortak kaynakların kullanımında karşılaşılan "*mahkûmların ikilemi*" olmuştur.¹¹¹

O halde müştereklerin trajedisi Hobbesçu devletli yaşama geçiş kurgusunda nasıl bir rol oynamaktadır? Siyasal ekolojinin siyasal örgütlenmeyi ve devleti meşrulaştırması, Hobbes'ta olduğu gibi salt

¹⁰⁷ Hardin, s. 30-31.

¹⁰⁸ Heywood, s. 213-214.

¹⁰⁹ Ian Angus, "Müştereklerin Trajedisi Miti", *Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*, Haz. Fikret Adaman/Bengi Akbulut/Umut Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 50-51.

¹¹⁰ Elinor Ostrom, "Müşterekleri Yeniden Tanımlamak", *Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*, Haz. Fikret Adaman/Bengi Akbulut/Umut Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 56.

¹¹¹ Ostrom, s. 55.

bireyin zarar görmemesi veya zarar vermesi ikilemi bağlamında ele alınamayacaktır. Bu durumda klasik devlet teorilerinden farklı olarak yeşil siyasal düşüncenin meşru devlet iktidarına ilişkin argümanı zarar ve faydaları, gezegenin ekosistemine yönelik zararlardan kaçınılması ve faydaların güvence altına alınmasıyla ilişkili olacaktır. Şüphesiz zarar ve faydalar hesaba katılırken insanları da içerecektir, ancak sadece onlarla sınırlı kalmayacaktır.¹¹²

Buna karşın özel mülkiyet rejimini ve serbest piyasayı savunanlar açısından siyasal örgütlenmenin Hobbesçu devletçi bir görünümünü savunmak kolay görünmese de sonuçta savundukları özel mülkiyeti üçüncü kişilerin saldırılarından koruyacak ve piyasanın serbest işlemlerini güvence altına alacak bir minimal devlet gereklidir. Bu anlamda anarşizm yerine devletli düzende bir siyasal rejim arzulanacaktır. O halde müştereklerin trajedisine karşı minimal de olsa bir devletli düzen düşüncesinin biyosferi savunmanın en iyi yolu olduğu ileri sürüldüğü takdirde siyasal ekolojinin devletli düzene bakış açısı gerekçelendirilebilecektir.¹¹³

Nitekim siyasal ekoloji, devlet iktidarını meşrulaştırırken doğayı araçsallaştırmayacaktır. Diğer bir ifadeyle insan olmayanların menfaatlerinin ve esenliğinin gelişiminin sistematik ve kalıcı olarak dikkate alınması gerekmektedir. Dolayısıyla yeşil siyasal düşüncenin çıkış noktası, klasik devlet teorilerinden farklı olarak *“Biz insanlar dezavantajları en aza indirirken iş birliğimizin faydalarını nasıl güvence altına alabiliriz?”* değil, *“Biz insanlar kendimiz ve biyosferin geri kalanı için dezavantajları en aza indirirken insan iş birliğinin faydalarını kendimiz ve biyosferin geri kalanı için nasıl güvence altına alabiliriz?”* olduğudur.¹¹⁴

Bu noktada müştereklere dayalı bir devlet yönetiminde topluluğu güçlendirerek ve onun karar alıcı olmasını sağlayarak siyasal iktidarın aşırı derecede yoğunlaşması sınırlanmış olacaktır.¹¹⁵ Gerçekten

¹¹² Baxter, s. 107.

¹¹³ Baxter, s. 105.

¹¹⁴ Baxter, s. 107.

¹¹⁵ Peter Barnes, *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*, Berrett-Koehler Publishers, San Francisco, 2006, s. 150; Capra/Mattei, 2021, s. 162.

de ekolojik yaşam tarzını benimsemiş yerel düzeyde bir arada karar alıcı topluluklar, yeşil siyasal düşüncenin adem-i merkezîyetçiliğini yaşama geçiren örgütler olarak görülmekte ve bunlar aracılığıyla siyasal kararlar yukarıdan aşağıya ya da merkezden çevreye doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru gerçekleşmektedir.¹¹⁶ Dolayısıyla merkezî devlet, ilga edilmeden, tıpkı ekolojik çeşitlilikte olduğu gibi yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası politik-kurumsal çeşitliliğin bir parçası olarak konumlandırılarak sorunun değil, çözümün bir parçası haline getirilmektedir.¹¹⁷

Bu noktada adem-i merkezîyetçi topluluk bakış açısı ile merkezî kurumsal devlet bakış açısının kesişiminde devlet ile yurttaş ilişkileri nasıl şekillenmektedir sorusu gündeme gelmektedir. Zira siyasal ekolojiye göre doğanın ekolojik dengesine dayalı toplulukların kendiliğinden örgütlenme ve düzenleme anlayışı toplumsal-siyasal yapıya uyarlanmak istemektedir. Bu da yeşil siyasal rejimde siyasal iktidarın kaynağını insan iradesinin yanı sıra doğa olarak belirlemektedir. Nitekim insanın doğa ile çatışması ve ona galip gelerek insan dışı varlıklar üzerinde egemen olması yerine insan ile doğanın uyum içinde bir arada var olması savunulmaktadır. O halde siyasal ekoloji, günümüzün genel geçer meşruiyet zemini olan liberal demokrasilerden farklı bir yol haritası önermektedir. Bu bağlamda yeşil devlette siyasal iktidarın kullanımına daha yakından bakmakta fayda vardır.

C. Siyasal İktidarın Kullanımı: Eko-çeşitliliğe Dayalı Topluluklar Düşüncesine Göre İktidar Haritası

Günümüzde modern siyasal iktidarın kullanımı demokratik yöntemlerle özdeşleştirilmektedir. Aynı zamanda nasıl bir demokrasi olursa olsun devlet, Hobbesçu anlamda egemenliği gerektiğinde mutlaklaştırarak kullanan gücü¹¹⁸ teşkil etmektedir. O halde siyasal ekoloji, iç egemenlik ve dış egemenlik boyutlarıyla siyasal iktidarın

¹¹⁶ Dobson, *Environmental Politics*, s. 173.

¹¹⁷ Dobson, *Environmental Politics*, s. 175.

¹¹⁸ Mithat Sancar, *Devlet Aklı Kısılcacında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, 4. Bası, İstanbul, 2008, s. 19-20.

kullanımını ne yönde belirlemektedir sorusu karşımıza çıkmaktadır. Çevre krizinin önlenmesinin otoriter bir yönetim gerektirdiği yönündeki 1970'lerin popüler görüşünün yerini, 20. yüzyıl sonuna gelindiğinde demokrasilerin siyasal ekolojinin amaçlarıyla bağdaştığı ve çevre krizinin ortadan kaldırılmasında demokratik mekanizmalara ihtiyaç duyduğu görüşüne bıraktığı görülmektedir.¹¹⁹

Her ne kadar devlet olgusuna birtakım nitelikler eklemek, kendi başına devletin gerçek performansı hakkında yeterli fikir vermese de ilk bakışta tıpkı sosyal, hukuk, anayasal, demokratik bir bağlamın eklenmesi gibi çevresel bir bağlamın devletin felsefi boyutuna eklendiği izlenimi doğmaktadır. Bu durumda bir çevre devletinden (*environmental state*) söz edilmektedir.¹²⁰ Öte yandan çevreyi korumaya yönelik anayasal yükümlülüklerin bireysel özgürlük ve insan hakları ile potansiyel bir çatışma içinde olup olmadığı meselesi bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira eko-anayasal devlet veya yeşil devlet olarak bilinen ve modern hukuk devleti ile çevre devletinden mütevellit siyasal liberalizme alternatif görülen devlet modelinin bileşenleri, çevre devletinin sığ çevreci hedeflerinin ötesine geçerek, ekolojik sürdürülebilirlik, ekolojik adalet ve ekolojik hakları esas almaktadır. Bu durumda çevre devleti ile yeşil devlet arasındaki fark paradigmatik olup, pratik hukukta çeşitli ortaklıklar ve örtüşmeler söz konusu olabilir. Zira yeşil devlet, öngördüğü yükümlülükleri özgürlük ve insan hakları düşüncesinin doğal bir parçası olarak konumlandırmaktadır. Buna karşılık yeşil devletin liberal değil, ekolojik nitelikte olmasının bireysel özgürlük ve insan hakları açısından farklı sonuçlar doğurduğu üzerinde durulmaktadır.¹²¹

Vestfalya modeline dayalı, kesin şekilde çizilmiş sınırlara göre örgütlenmiş modern ulus devlet egemenliğinin, holizme dayalı birlik ve ekoçeşitlilik anlayışına göre ele alınan yeryüzü ile nasıl bağdaştırılacağı meselesi diğer önemli tartışma konusunu oluşturmaktadır. Gerçekten de tarihsel olarak baskın devlet yapısı haline gelen ulus devletlerin kendi

¹¹⁹ Dryzek/Downes/Hunold/Schlosberg/Hernes, s. 55-56.

¹²⁰ Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 145.

¹²¹ Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 146.

ülkesel sınırları içinde sahip olduğu şiddet tekeline gösteren egemenlik anlayışı ile yeryüzünün ekolojik bütünlüğünün uzlaştırılması mümkün müdür?¹²² Bu noktada doğal olarak sınırları olmayan yeryüzünün yapay olarak modern devletlerde çizilmiş sınırlarda iddia ettiği egemenlik yetkisi ne ölçüde bağdaşmaktadır? Nitekim devletlerin doğal kaynakları üzerinde daimi egemenlik kurması, müştereklerin trajedisi anlamına gelecektir. Zira modern devletin kendi bölgesel sınırları içinde doğal çevre üzerinde sahip olduğu mutlak egemenliği ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan çevresel bozulma mevcut devletli düzende kabul edilebilir görülmektedir. Öte yandan devletin çevreye verdiği zarar, sadece kendi topraklarını değil, diğer devletlerin topraklarını ve herkes tarafından paylaşılan gezegensel çevreyi de etkilemektedir.¹²³ O halde yeşil devlet, toprak egemenliğinin mutlaklığını azaltmayı kabul ediyor demektir.

Siyasal iktidarın kullanımına ilişkin bir diğer mesele ise gelecek nesiller gibi belirsiz öznelerin hakları dolayısıyla devlet kudretine nasıl bir sınır çizdiği ve liberal demokrasiler içinde gelecek nesillerin ne şekilde söz söyleme özgürlüğünün olduğu hususlarının muğlak kalmasıdır. Bu husus, aynı zamanda soyut bir kavram olan “insanlığın ortak çıkarı”ndan ne anlamamız gerektiğiyle ilgilidir. En basit tanımıyla halihazırdaki halkın iktidarını ifade eden demokrasi, bu taleplere nasıl cevap verebilir? Meseleye devletler açısından bakıldığında, ortak çıkarlar basitçe ekonomik ve çevresel çıkarlar arasında bir uzlaşma anlamına gelecektir. Bu durumda çevrenin hukuk eliyle ulusal ile uluslararası korunması arasındaki farklar korunarak, devlet egemenliği temelinde bir bakış önerilecektir.¹²⁴ Öte yandan modern devletin iktidarının alansal/bölgesel (*territorial*) olduğuna ilişkin katı ayrıma dayanan bu bakış açısı, küresel ölçekte ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik dinamiklerin çoğulculuğu ve sürdürülebilirlik talepleri doğrultusunda terk edilmek istenmektedir.¹²⁵

¹²² Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 146.

¹²³ Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 153.

¹²⁴ Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 151.

¹²⁵ Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 309-312.

Bu noktada açlık, salgınlar, dijitalleşme, uzaydaki insan faaliyetleri, silahsızlanma, insan hakları gibi meselelerde küresel ölçekte çare arayışı BM’de yankılarını bulmuştur. Gerçekten de 21. yüzyıl bölünme, parçalanma ve güvensizlik yerine tüm insanlar için daha iyi, daha yeşil ve daha barışçıl bir geleceği güvence altına almayı hedefleyen bir yüzyıl olarak görülmektedir. Dolayısıyla doğal çevre, tarih, kültür, teknolojik ilerleme gibi dünyada herkesin faydasına olan küresel kamu mallarının yönetim¹²⁶ aracılığıyla korunması ve güçlendirilmesi hedeflenmektedir.¹²⁷ Sürdürülebilirlik perspektifinden bakıldığında ortak çıkarlar, devlet egemenliğinin sınırlandırılarak bir tür küresel yönetime izin verilmesini önermektedir.

İşte insanlığın ortak çıkarı, gelecek nesillerin hakları ve söz söyleme özgürlüğü ile siyasal ekoloji arasındaki ilgi bu bağlamda kurulmaktadır. Buna göre gelecek nesillere odaklanmak sadece insanlığa odaklanmak anlamına gelmemektedir. Zira şimdiki ve gelecek nesillerin yaşamları çevrenin ve dünya ekosistemlerinin niteliği ve bütünlüğü ile yakından bağlantılıdır. İnsanlığın biyolojik çeşitliliği ve doğal kaynakları koruyan ve gezegensel sınırlara saygı gösteren

¹²⁶ Bu noktada yönetim ve yönetim ayrımına değinmekte fayda vardır. Ekolojizmin de savunduğu yönetim, klasik devlet yönetiminden farklı olarak kısaca “hükümsüz hükümet etme” olarak adlandırılmaktadır. Bu tabir, devletin toptan yetkisizleştirilmesi ile devletin hükümet etme kapasitesinin sadece belirli ölçüde yeniden düzenlenmesi gibi farklı oranlarda merkezî hükümet yerine ulus altı ve ulus üstü çeşitli aktörlerin siyasal karar alma sürecinde yer almasını ifade etmektedir. Gerçekten de modern devletin klasik anlamda merkezîleşmiş, kamu bürokrasisine dayalı, ulusal hukuk çerçevesinde ve tek elden yönetimi yerine önerilen yönetim ile devletin 21. yüzyıl toplumuna uyumu için kendi kendini yönetme, karşılıklı bağımlılıkla tanımlanan topluluklar arası ağlara göre örgütlenme ve siyasal karar alma süreçlerinde devletten önemli ölçüde özerklik bağlamında devletin dönüşümü önerilmektedir. Christopher Pierson (Çev. Neşet Kutluğ/Burcu Erdoğan), *Modern Devlet*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 251-252. Bu durumda siyasal ekolojizmin temel değerleri ve devlete yüklediği anlam ile yönetim uyumlu görünmektedir.

¹²⁷ *Birleşmiş Milletler, Our Common Agenda: Report of the Secretary-General*, New York, 2021, s. 3-4.

sürdürülebilir kalkınma için çaba gösterme sorumluluğu söz konusudur. Ekolojizmin sistem yaklaşımı, holizm, biyoçeşitlilik, yaşadıkları gezegenin sınırlarını bilen ve ekosistemin sürdürülebilirliği için kendi kendisini sınırlandırabilen topluluklar, bu çerçevede sınırlı büyüme ve sürdürülebilirlik unsurlarının izlerini taşıyan bu bakış açısı BM tarafından da resmi olarak ilan edilmiştir.¹²⁸ O halde siyasal ekoloji, mevcut demokrasilere hem ulus-altı hem ulus-üstü hem de nesiller arası bir topluluk anlayışını, ulusun yurttaşlar topluluğu yerine ikame etmesine yönelik bir çerçeve çizmektedir.

Bauman, modern toplum düşüncesini kurgularken Tönnies'in önceleri (modern) toplumu (*Gesellschaft*), "topluluk"tan (*Gemeinschaft*) ayırmak üzere kullandığı bir ölçütten bahsetmektedir. Buna göre dar görüşlülüğü ve batıl inançları besleyen bir yapı olarak topluluk, eski döneme ait bir yapıdır ve toplumun karşıtı olarak konumlandırılmaktadır. Zamanla Tönnies'in bu keskin karşıtlığı esneterek topluluk düşüncesinin itibarını iade etme girişimi olarak görülebilecek şekilde görüş değiştirdiğini belirten Bauman, modern öncesi topluluk düşüncesini (modern) toplumdan ayıran hususun, tüm üyeleri tarafından paylaşılan bir anlayış olduğunu tespit etmektedir.¹²⁹ Bu noktada komünitaryanizme dayanan topluluk düşüncesinin modern toplumlarda önceleri dışlandığı, merkezi ve ulusal toplum düşüncesinin hakim dünya görüşüyle uyumlu olarak yerleşik hale geldiği söylenebilir. Buna karşılık zamanla küresel ölçekte yaşanan ekolojik kriz ve çevre felaketleri gibi sorunlarla başa çıkmada yetersiz olduğu ve ulusal örgütlenmenin ötesinde hem ulus-üstü hem de ulus-altı örgütlenmeye ihtiyaç duyulduğu yönünde gelişen bakış açısı neticesinde modern ulus devlet yapısı içinde homojen bir toplum düşüncesinin yetersizliği üzerinde durulmuştur. Bu yetersizliğe çare

¹²⁸ High-Level Committee on Programmes (HLCP), *United Nations System Common Principles on Future Generations*, 4 Mayıs 2023, https://unsceb.org/sites/default/files/2023-05/Advance%20Unedited%20-%20United%20Nations%20System%20Common%20Principles%20on%20Future%20Generations_0.pdf (10.08.2024).

¹²⁹ Zygmunt Bauman, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Polity Press, Cambridge, 2001, s. 9-10.

olarak ise yeşil siyasal düşüncenin önerisi, tıpkı ekosistemde olduğu gibi siyasal toplumların da eko-çeşitliliğe dayalı topluluklar olarak örgütlenmesidir. Böylece homojenlik yerine heterojenlik ön plana çıkmaktadır.

Bauman'a göre modern toplumun bir arada olmasını sağlayan "fikir birliği", esasen farklı düşünen insanlar tarafından zorlu müzakere, uzlaşma, çekişme ve çok sayıda karşıtlık sonucu varılan bir anlaşmadır. Buna karşılık topluluğun bir aradalığı için zahmetli bir şekilde inşa edilmesine veya uğruna mücadele edilmesine gerek yoktur. Topluluğun bir arada olması zaten orada mevcut ve hazır haldedir. Bu anlamıyla topluluğun dayandığı karşılıklılık ve birbirine bağlayıcılık duygusu, tüm anlaşmalardan ve anlaşmazlıklardan önce gelir. Bu duygu aracılığıyla birbirine bağlı olanların doğru ve gerçek iradesi ortaya çıkar. Böylece topluluk içinde insanların tüm ayırıcı yönlerine karşın özünde birleşik kalması mümkün olmaktadır.¹³⁰ Dolayısıyla insan eliyle anlaşmazlıkların üstesinden müzakere yoluyla gelinen toplum yapay olarak homojenleştirilmeye çalışılırken, topluluk heterojen biçimde, "doğal" olarak ve kendiliğinden bir aradadır.

Belirtilen bu doğal olarak bir arada olma hali, modern toplumlu biçimine karşı kendi örgütlenme stratejisini belirlerken ekolojizmin de dikkatini çekmiştir. Gerçekten de tıpkı feodal bir toplulukta olduğu gibi, bitki ve hayvanların rollerine göre belirlenmiş karmaşık bir kurumsal toplum olarak doğal dünyayı oluşturan biyotik toplulukta sosyoekonomik hareketlilik (yukarıya doğru ya da başka türlü) çok azdır ya da hiç yoktur. Dolayısıyla doğal dünyada herkes yapageldiği iş için doğar.¹³¹

Yeryüzünün canlı bir mekanizma olarak niteleyen Leopold, topluluğun sınırlarını genişletmiştir. Böylece geniş yaşam topluluğundaki çıkarlarımızı kapsayan topluluk, beşerî çıkarların dışına

¹³⁰ Bauman, s. 9-10.

¹³¹ J. Baird Callicott, "The Conceptual Foundations of the Land Ethic", *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Ed. Louis P. Pojman/Paul Pojman/Katie Mcshane, 7. Bası, Cengage Learning, Boston, 2017, s. 252.

çıkılmaktadır.¹³² Baumancı topluluk yaklaşımına göre değerlendirdiğimizde ekolojizm politik ajandasını yürürlüğe koyabilmek için sadece seviye bakımından değil, aynı zamanda usul bakımından da mevcut politik yöntemlerden ayrışma ihtiyacı hissetmektedir. Nitekim seviye bakımından ulus-altı ve ulus-üstü çeşitli örgütleri ağda bir ilmek olarak konumlandığı gibi, benzer şekilde usul bakımından eko-bölgeselcilik gereği eko-çeşitliliğe dayalı topluluklar olarak örgütlenmeyi ve bu doğrultuda karar verici olmayı önermektedir. Bu açıdan doğal dünyanın belirleyiciliğini kılavuz edinen ve içinde yaşadığı çevreye direnen değil, insan yaşamını onunla uyumlu hale getiren bir karar ve katılım mekanizması öngörmektedir.¹³³

Buna karşılık insan toplulukları için komün yaşamını öğütleyen ve merkezi planlamayı reddeden bir adem-i merkezîyetçiliği idealize eden bu türden bir demokrasi ekolojistler tarafından da gerçekçi görülmemiştir. Nitekim yeşil siyasal düşünce, merkezi bir devletin ilgası yerine, sadece karar alma mekanizmalarının ana kurallarının değişmesi taleplerine dönüşmüştür. Söz gelimi ekolojik krizle başa çıkmak için gerekli olan uluslararası, bölgeler arası ve topluluklar arası çok düzeyli bir karar alma yapısı, eko-merkezçiliğe uygun olarak siyasal iktidar alanlarını hem “yukarıya” (bölgeler arası ve uluslararası demokratik karar alma organlarına) hem de “aşağıya” (belediye yönetimleri, mahalleler, yerli halk gibi yerel karar alma organlarına) dağıtmayı içerecektir. Bu türden çok düzeyli bir karar alma yapısı ise ulus devletin egemenliğini belirli bir şekilde dönüştüreceklerdir.¹³⁴ Bu bağlamda ekolojizme göre mevcut demokrasi anlayışı yeterli değildir. Zira mevcut demokrasileri, yurttaşların maruz kaldığı çevresel tehditlerin yaygınlığı ve ciddiyeti temelinde askeri rejimlerden ve diğer antidemokratik

¹³² Akkoyunlu-Ertan, s. 8.

¹³³ Dobson, Ekolojizm, s. 160-163; Barry, Green Political Theory, s. 118-119.

¹³⁴ Dobson, Ekolojizm, s. 172-173; Robyn Eckersley, *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, UCL Press, New York, 1992, s. 182-183.

rejimlerden ayırmak mümkün görünmemektedir.¹³⁵ O halde “yeşilleşmiş” bir demokrasiye ihtiyaç vardır.

III. “Daha Yeşil” Bir Liberal Demokratik Devlet (Mi?): Eleştiriler ve Öneriler

Gerek çevreci hareketin devlete yönelik taleplerinin gerekse daha radikal versiyonlarında devletin reddini de içeren bir toplumsal hareket olarak karşımıza çıkan siyasal ekolojinin belirli bir oranda var olan liberal demokratik modele etkisi olduğu kabul edilmektedir. Keza siyasal ekolojinin doğuşunun, kronolojik olarak liberal-kapitalist devletin ve ardından refah devletinin ortaya çıkışıyla karşılaştırılabilir tarihsel öneme sahip yeni bir devlet türü üretebilecek bazı çağdaş gelişmelere işaret ettiği ifade edilmektedir. Nitekim 2000’li yılların başında ekolojizmin kast ettiği anlamda “yeşil devlet”in henüz var olmadığı, buna karşılık bazı devletlerin bu açıdan diğerlerinden “daha yeşil” olduğu tespit edilmiştir.¹³⁶

İki kutuplu dünyanın çökmesi ve küreselleşmenin etkisiyle dünyada hâkim hale gelen kapitalist ekonominin üzerinde yükselen liberal demokrasiler, siyasal ekolojinin toplumsal hareket olarak dile getirdiklerini siyasal rejimlerine bazen içirme yoluyla dahil etmiş, bazen inkâr etmiş, bazen de “*greenwashing*” (yeşile boyama/yeşil yıkama/yeşil aklama) yoluna gitmiştir.¹³⁷ Diğer taraftan küresel bir iklim yönetişimi

¹³⁵ Laura Westra, “Environmental Risks, Rights, and the Failure of Liberal Democracy: Some Possible Remedies”, *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Ed. Louis P. Pojman/Paul Pojman/ Katie Mcshane, 7. Bası, Cengage Learning, Boston, 2017, s. 350.

¹³⁶ Dryzek/Downes/Hunold/Schlosberg/Hernes, s. 2.

¹³⁷ Selçuk Çetin, *Yeşil Düşünce, Yeşil Siyaset ve Çevre İletişimi*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2022, s. 31-33. Son yıllarda genellikle şirketlere atfedilen bir tutum olarak yeşile boyama, “bir şirketin çevresel performansı veya ürünleri hakkında yanlış veya abartılı iddialarda bulunarak tüketicileri ve paydaşları yanıltma uygulaması” olarak tanımlanmaktadır. Ekaterina Aristova, “Greenwashing Exposed: A Close Look at the Existing Case Law (Part 1)”, *Oxford Business Law Blog*, 6 Aralık 2023, <https://blogs.law.ox.ac.uk/oblb/blog-post/2023/12/greenwashing-exposed-close-look-existing-case-law-part-1> (30.08.2024). Yeşile boyama, her ne kadar daha çok şirketlerin sorumluluğu bağlamında ele alınsa da devletlerin de yeşile boyama anlamına gelecek işlem ve

tartışmalarında Trump ABD'sinin iklim müzakerelerinden çekilmesi ve bazı devletlerin iklim krizi ve çevresel felaketler karşısında küresel bir konsensüs ve bağlayıcılığı olan bir sözleşmeye şüpheyle yaklaşması ya da dönem dönem kimi siyasal figürlerin farklı siyasal bağlamlarda çevresel meselelerde birbirine karşıt pozisyonlar takınmaları bu durumun hala geçerli olduğunu göstermektedir.¹³⁸ Dolayısıyla değerler sistemi, ilkeleri ve hedefleriyle ideal bir yeşil devlet kudretinden değil, siyasal ekolojinin etkisiyle şekillenen ve fakat mevcut iktidar yapısını da belirli ölçüde koruyan daha yeşil bir devlet kudretinden söz etmek mümkün görünmektedir.

Bu anlamda siyasal ekolojinin şekillendirdiği bir siyasal rejim, fiilen var olan devletlerin ampirik gelişiminin analizine dayalı teorik bir soyutlama olarak ortaya konulabilecektir. Böyle bir siyasal rejimin ilk örnekleri ise 20. yüzyılın son çeyreğinde ilk olarak gözlemlenmeye başlanmış olup, bu tür devletlerin gerçekte nasıl işledikleri ve çevresel değerleri ve çıkarları ne derece güvence altına aldıkları, kısaca gerçekte neye benzedikleri Leviathan'ın da ne ölçüde yeşilleştiğini gösterecektir.¹³⁹

eylemleri söz konusudur. Söz gelimi ulus-devletler, çevre yasaları, politikaları yürürlüğe koymak, uluslararası antlaşmalara taraf olmak gibi çevresel işlem ve eylemleri gerçekleştirirken, yalnızca meşru görünmek, meşruiyet kazanmak ya da meşruiyeti korumak için özellikle uluslararası pek çok kurumsallaşmış aracı adeta bir ritüel gibi kabul etmekte ve fakat hedeflere ve sonuca ulaşmak için bir çaba göstermemektedir. Nitekim gerçekte çevresel uygulamalarını iyileştirmedikleri ya da çevreyi kirleten davranışlarında çok az bir değişim olduğu görülmektedir. Christopher Marquis/Michael W. Toffel, "The Globalization of Corporate Environmental Disclosure: Accountability or Greenwashing?", *Harvard Business School Working Paper 11 115*, 8 Mayıs 2011, s. 7; Bilge Bingöl-Schrijer, *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Yargı Dışı Korunması: BM İnsan Hakları Konseyi ve İnsan hakları Sözleşmelerinin Denetim Organları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023, s. 400-401.

¹³⁸ Önder Güneş, "Şüphencilik, Düzenleme, Uzlaş: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 46, Sayı 1, 2022, s. 103.

¹³⁹ Duit/Feindt/Meadowcroft, s. 6-7.

Dolayısıyla bu tür devletler tarafından dile getirilen ekolojik normatif ilke ve varsayımların, faaliyetlerinde ne derece uygulandığı ve hangi tür devlet uygulamalarının çeşitli ekolojik perspektif ve normlarla daha tutarlı olabileceği meselesi¹⁴⁰ gündeme gelmektedir. Bu haliyle idealize edilen yeşil devletin yerleşik devletli düzende ne ölçüde gerçekleştiği sorusu sorulabilir. Zira liberal demokratik devlet modeline yöneltilen eleştiriler, “daha yeşil” liberal demokratik devletlerde de varlığını sürdürecektir. Bu kapsamda temsili demokrasinin çıkmazlarına¹⁴¹, liberal demokrasinin meşruiyet krizine¹⁴², hukukun üstünlüğü ve şeffaflık karşısında hesap vermeksizin ve herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın her türlü yola başvuru hikmet-i hükümet uygulamalarına¹⁴³, neoliberalizmin aşındırdığı sosyal içermeciliğe ve tarihsel olarak modern devletin olağanüstü hallerde açığa çıkan mutlak egemenlik iddiasına yeşil devletin normatif teorisi içinden nasıl karşılık verildiği önem taşıyacaktır.

Ayrıca kamusal alan, sivil toplum ve demokrasinin günümüzde yeşil görünümünü talep eden çevreci sivil toplum örgütlerinin genellikle iç işleyişlerinde ve söylemlerinde görece eşitlikçi ve demokratik politikalar barındırdıkları düşünülse de *Greenpeace* gibi çevreci sivil toplumun küresel örgütlülüğünü temsil eden toplulukların iç işleyişlerinde demokratik olmayan uygulamalarının ve ABD menşeli *The Nature Conservancy*¹⁴⁴ gibi salt muhafazakâr hedefleri içeren örgütlerin varlığı siyasal ekolojinin demokrasiyle ne ölçüde bağdaştığı noktasında

¹⁴⁰ Duit/Feindt/Meadowcroft, s. 6-7.

¹⁴¹ Oktay Uygun, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 3. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s. 192-193.

¹⁴² Nihat Bulut, “Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme)”, *Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1-2, s. 78.

¹⁴³ Ozan Erözden, “Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet”, *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, Haz. Cemal Bâli Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 70-71.

¹⁴⁴ Marc Gunther, “Bringing Conservatives Back to the Conservation Movement”, *The Guardian*, 29 Ekim 2013, <https://www.theguardian.com/sustainable-business/bringing-conservatives-back-conservation-environment> (11.09.2024).

eleştirisi konusu olmaktadır.¹⁴⁵ Her ne kadar siyasal ekolojinin vahşi yaşamı muhafaza etme hedefi, geleneksel muhafazakârlığın korumacılığından farklı olsa da¹⁴⁶ mevcut doğal çevrenin korunması her iki ideolojinin ortak keseni olarak görünmektedir. Aynı zamanda muhafazakârlar da ekolojistlere benzer şekilde rasyonalizme şüpheli yaklaşmaktadırlar.¹⁴⁷

Buna ek olarak çevre krizi dünya genelinde bilim ve siyaset arasındaki ilişkinin yeniden sorgulanmasını ve ekolojizmin bu husustaki tutarsızlığını gündeme getirmiştir. Gerçekten de bir yandan ekolojistler, bilimsel rasyonaliteyi eleştirirken, diğer yandan argümanlarını desteklemek için bilimsel verileri kullanmaktadırlar.¹⁴⁸ Bu haliyle daha yeşil olma iddiasındaki liberal demokratik devletlerin karşı karşıya kaldığı bir diğer temel sorun, siyasal ekolojinin de kendi içinde anti-demokratik, bilim karşıtı ve muhafazakâr görünümünün vücut verdiği post-liberal bir çağda liberal değerler etrafında bir yeşilleşme çabası içinde olmasıdır.¹⁴⁹

Bunun yanı sıra derin ekolojistlerin bir kısmının savunduğu ve insan dışı yaşamın yok olmasını sağlamanın tek yolu olarak gördüğü nüfus kontrolü hedefinin mevcut liberal değerler setiyle, özellikle irade özgürlüğü, serbestçe yerleşme ve iltica hakkı, aile ve özel yaşama saygı hakkı gibi kategorilerle çatışma halinde olduğu belirtilebilir. Zira gelişmekte olan dünyaya yapılan yardımların kesilmesi, yine gelişmekte olan dünyada doğum oranlarının düşürülmesi ve gelişmekte olan dünyadan gelişmiş dünyaya göçün durdurulması gibi politikaların gerekliliği savunulmaktadır.¹⁵⁰ Göçmenlere yönelik düşmanca politikalar, bilime ilişkin çelişkili tutum ve nüfus kontrolü gibi mevcut insan haklarına karşı uygulamalar bağlamında ekolojizmin modern ulus

¹⁴⁵ Dryzek/Downes/Hunold/Schlosberg/Hernes, s. 15.

¹⁴⁶ Heywood, s. 222.

¹⁴⁷ Hoffman/Graham, s. 361.

¹⁴⁸ Hoffman/Graham, s. 360.

¹⁴⁹ Eckersley, *The Green State*, s. 139.

¹⁵⁰ Heywood, s. 222-223.

devletin istisna hali uygulamalarını pekiştirici bir işlev görebilmesi ihtimalini karşımıza çıkmaktadır.¹⁵¹

Öte yandan temsili demokrasiye çare olarak öne sürülen ve temelde kamusal alanda kanaatlerini oluştururken sadece rasyonel şekilde akıl yürüten yurttaşların oluşturduğu iletişim aracılığıyla evrensel normlara dayalı bir konsensüs varsayımına dayalı Habermasçı anlamda yerleşik demokrasi anlayışı¹⁵² haline gelen müzakereci demokrasi, siyasal ekoloji tarafından siyasal iktidarın kullanımında çizilen yol haritası için sistematik ve etkili gelmemektedir.¹⁵³ Habermasçı demokrasi, her ne kadar çevre etiğini rasyonel söylemin

¹⁵¹ Gerçekten de modern ulus devletlerin temelinde yer alan ulusçuluk, küreselleşmeyle birlikte aşınmış, küresel bir köy ve içinde serbestçe hareket eden ve göç eden insanlar, mallar ve topluluklar düşüncesi modern devletin insan topluluğu olan görece homojen ulus düşüncesinin ve kültürel bütünlüğün yitilmesi endişelerini doğurmuştur. Vahap Coşkun, “Küreselleşme ve Ulus Devletin Geleceği”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 1, sayı 1, 2004, s. 242-243. Dolayısıyla farklı saiklerle de olsa hem küreselleşmenin hem de çevresel krizin bir ürünü olabilen göçün yurttaşlar topluluğu üzerindeki olumsuz etkileri çevreciliği ve ulusçuluğu ortak bir paydaya getirebilmektedir. Benzer şekilde doğadaki organik ve hiyerarşik düzen düşüncesinin toplumsal hiyerarşiye de yansımalarının faşizmi ve ekolojizmi birbirine yaklaştıracığı endişeleri dile getirilmektedir. Nitekim yeşil hareketin “temiz bir dünya” ütopyasının ve Nazizm ile 20. yüzyılın başlarındaki “Alman toprağının ve Alman halkının iyiliği” misyonuyla yeşil hareketler arasındaki bağlantıların faşizmle sonuçlanacağı düşünülmekte ve buna eko-muhafazakârlık ve eko-milliyetçiliğin bir tür totaliter görünümü olan eko-faşizm olarak nitelendirilmektedir. Güneş, s. 123-127; Hoffman, Graham, s. 361-362.

¹⁵² Jürgen Habermas (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, 15. Bası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s. 43 ve 169-170; A. Aslı Şimşek Öner, “Kamusallık, Kamusal Alan ve İnternet”, *Anayasa Hukukundaki Gelişmelerin Işığında Kamu Hukuku Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. İbrahim Şahbaz/Gonca Kuru/Melike Ezgi Yetimoğlu, Maltepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 153.

¹⁵³ Robyn Eckersley, “From the Liberal to the Green Democratic State: Upholding Autonomy and Sustainability”, *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Cilt 1, Sayı 4, 2006, s. 267-268.

meşru bir parçası olarak görse de bu rasyonel söylem en azından potansiyel olarak insan dışı dünyayı içermek bakımından yetersiz kalmaktadır. Zira Habermasçı müzakereci demokrasinin dayanağı olan liberal adalet teorisi, özgürlük anlayışı, insan-merkezcilik ve çevresel bozulma arasındaki yakın bağı görmezden gelmektedir. Aynı zamanda eko-merkezci adalet kavramına dayanmadığından müzakereci rasyonel söylem ne kadar muktedirin baskısından arınmış olursa olsun, kendi başına gerekli ekolojik söylemi üretemeyecektir.¹⁵⁴

İnsan dışı varlıkların doğrudan iletişim kurma ya da etik çerçevesinde karşılık verme kapasitesine sahip olmamalarından hareket etmek yerine, insanların sadece kendileri için değil, aynı zamanda kendileri için hareket edemeyenler için de hareket etme kapasitesine odaklanılması önerilmektedir.¹⁵⁵ Gerçekten de demokrasinin yeşilleşmesi için tanımlanmış bir kamusal alanda demokratik müzakerelere katılabilenlerin yanı sıra, gelecek nesiller ve insan dışı doğal varlıklar gibi çeşitli derecelerde tam olarak bilinemeyen ve kendilerini temsil edemeyen ötekilerin çıkarlarını temsil etmenin anlamlı ve pratik yol ve yöntemlerini bulmak gerekmektedir. Öte yandan ekolojizm, “yeryüzünün yasal temsilciliği/küresel müştereklerin yasal temsilciliği” kavramını (*trusteeship of the earth/trusteeship of the global commons*) ekleyerek zaten tartışmalı olan siyasal temsil sorununa yeni bir katman eklemektedir.¹⁵⁶ Zira yeryüzünün tamamını kapsayan ve ekolojik sürdürülebilirliğe dayalı bir yönetim düşüncesi¹⁵⁷ ile Vestfalya modeline göre ulus egemenliğine dayalı modern devlet iktidarı uzlaştırılmaya çalışılmaktadır. Buna göre yeryüzü yönetişimi, ulusal sınırları aşarak, insanlara kendilerini devletlerinin yurttaşı olarak değil, sorumlu bir yeryüzü sakini olarak konumlandırarak hükümetlerinden yeryüzünün emanetçiliğini kabul etmelerini talep

¹⁵⁴ Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 95.

¹⁵⁵ Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 96.

¹⁵⁶ Eckersley, *The Green State*, s. 114.

¹⁵⁷ Kaldı ki modern ulus devletlerin egemenlik yetkisinin dönüşmesine yönelik en büyük zorlayıcılığın kapitalist ekonominin küreselleşmesinin yanı sıra uluslararası çevre hukukundaki gelişmeler olduğu belirtilmektedir. Bosselmann, *The Principle of Sustainability*, s. 150.

etme görevi yüklemektedir. Bu durumda insan haklarının ve yeryüzünün yasal temsilcisi olarak devlet egemenliği, devlet bakımından yükümlülükler anlamına gelecektir. Gerçekten de insanların sahip olduğu hakların yeryüzüne karşı sorumluluklarla bağlantılı olması, insan onurunun ve esenliğinin güvence altına alınabilmesi için insanların hem birbirine hem de yeryüzüne karşı temel görevlerini yerine getirmesi, insanların kendilerini “yeryüzü için insanlar” ve yeryüzünün yasal temsilcisi olarak konumlandırması biçiminde yeryüzü yasal temsilciliği için bir çerçeve çizen üç “Lahey İlkesi”nden¹⁵⁸ söz edilmektedir.¹⁵⁹

Bu haliyle siyasal ekoloji temelli bir demokrasi, ekolojik sorunların ve etkilediği insan ve insan dışı toplulukların karmaşık ve

¹⁵⁸ Earth Trusteeship, *The Hague Principles for a Universal Declaration on Responsibilities for Human Rights and Earth Trusteeship*, <https://www.earthtrusteeship.world/the-hague-principles-for-a-universal-declaration-on-human-responsibilities-and-earth-trusteeship/> (07.10.2024). Şimdiye kadar anlatılanlar ışığında siyasal ekolojinin hukukî zemin arayışında olduğu ve yeşil devletin anayasal çerçevesini çizmeye çalıştığı belirtilebilir. Bu doğrultuda çevre hukukundan ekolojik hukuka doğru bir geçiş öngören bir hukuk hareketinin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim 2016’da Norveç’in Oslo kentinde düzenlenen Uluslararası Doğa Koruma Birliği (*International Union for Conservation of Nature/IUCN*) Çevre Hukuku Akademisi Kolokyumu’nda bir araya gelen hukukçu akademisyenler, “Çevre Hukukundan Ekolojik Hukuka” başlıklı bir manifesto kabul etmiştir. Oslo Manifestosu olarak da bilinen bu belgeye dayanarak 2017 yılında Ekolojik Hukuk ve Yönetişim Derneği (*Ecological Law and Governance Association/ELGA*) kurulmuştur. ELGA, hukuk ve yönetişimi dönüştürmeye yönelik girişimleri koordine eden küresel bir avukatlar ve çevre aktivistleri ağıdır. Bu ağ nezdinde 10 Aralık 2018 tarihinde Hollanda’nın Lahey kentinde kurulan Yeryüzü Yasal Temsilciliği İnişiyatifi de Lahey İlkelere’ni kabul etmiştir. Klaus Bosselmann, “Environmental Trusteeship and State Sovereignty: Can They Be Reconciled?”, *Transnational Legal Theory*, Cilt 11, Sayı 1-2, 2020, s. 7 (Environmental Trusteeship); ELGA, *Oslo Manifesto for Ecological Law and Governance: From Environmental Law to Ecological Law: A Call for Re-Framing Law and Governance*, Haziran 2016, <https://www.elga.world.org/oslo-manifesto> (07.10.2024).

¹⁵⁹ Bosselmann, *Environmental Trusteeship*, s. 7.

değişken hatlarına uyum sağlayabilecek daha esnek demokratik prosedürlere ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁶⁰ O halde belirli bir ulusçuluk ideolojisiyle yoğrulmuş ve bu anlamda sınırları belirli bir bölgede yaşayan ortak kültüre sahip olduğunu varsayan insan topluluğunun iradesini¹⁶¹ demokrasi bağlamında önceleyen mevcut devletli düzenin, ekolojik demokrasi ile uyuşması nasıl mümkün olacaktır? Öte yandan böyle bir yeknesak ve türdeş ulusal demokrasi anlayışı yerine demokrasi anlayışını karmaşık ekolojik sorunlarla karşı karşıya kalan son derece çoğulcu toplumlarda şimdiye kadar dışlanmış ötekilerin iradelerine doğru genişletme ve derinleştirme yollarının keşfi aracılığıyla yeşil demokratik devletten söz edilebileceği vurgulanmaktadır.¹⁶²

Bunun yanı sıra yeşil demokratik devlet, her zaman daha geniş bir devlet-toplum yapısının bir parçası olarak kendini konumlandırmalıdır. Buna göre devletler ve toplumlar, kamusal görüşlerin üretildiği iletişim ağlarından oluşan kamusal alan ile birbirine bağlıdır. O halde yeşil demokrasinin var olabilmesi için ihtiyaç duyduğu yeşil kamusal alan, yeşil anayasa tasarımı ile mümkün görülmektedir. Gerçekten de yeşil anayasacılığa göre özellikle şimdiye kadar politika oluşturma ve yasama süreçlerinden dışlanmış ya da bu süreçlerde yeterince temsil edilmemiş gruplar için kapsamlı çevresel bilgi ve itiraz, katılım ve çevresel adalete erişim mekanizmaları sağlayarak güçlü bir “yeşil kamusal alan” oluşturulmalıdır.¹⁶³

Gelinen noktada ulus devlet demokrasisinin dayandığı halk egemenliği anlayışının temelinde yer alan “herkesin iradesinin” (diğer bir deyişle her bir bireysel iradenin) zorlayıcı olmayan yollarla “genel iradeye” (veya ortak iyiye) nasıl dönüştürüleceği sorunu karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁴ Zira Rousseau’nun genel irade tezine göre genel irade topluluğun üyesi bulunan her bireyin özel iradesini içermektedir ve

¹⁶⁰ Eckersley, *The Green State*, s. 114-115.

¹⁶¹ Ernest Gellner (Çev. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan), *Uluslar ve Ulusçuluk*, Hil Yayınları, 3. Bası, İstanbul, 2013, s. 76-77.

¹⁶² Eckersley, *The Green State*, s. 140.

¹⁶³ Eckersley, *The Green State*, s. 140-141.

¹⁶⁴ Eckersley, *The Green State*, s. 141.

dolayısıyla devlet ne ölçüde mutlak kudrete sahip olursa, insan da o ölçüde özgür olur gibi aykırı oya sahip olanlar ve azınlık görüşünde kalanlar bakımından demokratik olmayan, çoğunluğun despotizmi anlamına gelen bir sonuca götürmektedir.¹⁶⁵

Bu durumda küresel ölçekte ağlarla birbirine bağlı olduğu düşünülen sivil toplum, halihazırda ötekileştirilmiş ve dışlanmış toplumsal kesimler ve insan dışı varlıklar da dahil ekosistem hesaba katıldığında yapısal olarak birbirine karşıt maddi/ekonomik çıkarlar, ahlaki ve kültürel çoğulculuğun varlığı gibi farklılıkların yeşil demokrasi tarafından nasıl bir konsensüs etrafında birleştirileceği tartışılmalıdır. Gerçekten de tüm yurttaşların ortak iyiyi ararken kendi özel ya da tikel çıkarlarını geride bırakması düşüncesinin yanı sıra ortak iyinin/çıkarın ne olduğu hususundaki çeşitlilik sorgulanmaktadır. Dolayısıyla siyasal ekolojinin önündeki zorluk, çeşitliliğe karşı siyasal hoşgörüyü teşvik edebilecek, ancak kültürel göreceliliğe düşmeden bunu başarabilecek bir anayasal bir çerçeve geliştirmektir. Ancak bu şekilde Rousseaucu genel irade yaklaşımının homojenleştirici ve potansiyel olarak baskıcı, liberal demokrasinin ise toplumu atomize edici eğilimlerinin bertaraf edilebileceği düşünülmektedir.¹⁶⁶ Bu haliyle yeşil devlet iktidarının, Hobbes'ta görüldüğü gibi toplum-devlet özdeşliğine varan ve kendisi dışında bir politik varoluşu olmayan, mutlak kudrete tabi bir beden ile Lockeçu anlamda devletten önce doğuştan getirdiği haklarla çevrelenmiş ve görece bağımsızlaşmış toplum-devlet ikiliği¹⁶⁷ arasında bir yerde konumlandığı belirtilebilir.

Bir yanda küresel şirketlerin doğayı ve insanı sömürürken aynı zamanda çevreci örgütlere parasal yardım yapmasında olduğu gibi yeşile boyama faaliyetleri¹⁶⁸, öte yanda mevcut liberal demokrasilerde

¹⁶⁵ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 36; Uygun, s. 147.

¹⁶⁶ Eckersley, *The Green State*, s. 141.

¹⁶⁷ Cemal Bâli Akal, *İktidarın Üç Yüzü*, 4. Bası, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s. 46-48.

¹⁶⁸ Mihriban Şengül, "Neoliberal Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı", *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Ed. Selda Çağlar, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 379.

dahi çevrenin ve doğanın korunmasına yönelik zayıf hukukî ve siyasal rejim¹⁶⁹, bunun yanı sıra siyasal ekolojinin yasal temsilcilik gibi geçmişteki sömürü tecrübelerini çağrıştıran¹⁷⁰ aktörleri oldukça belirsiz çözümler önermesi ve küresel sermayenin çok taraflı yönetim biçimleri çerçevesinde liberal demokrasilerin karar alma süreçlerini tekellerine alması¹⁷¹, ekolojinin kendi değerlerine göre siyasal bir çare arayışında onu neoliberalizm ile post liberalizm arasına sıkışmışlığına da işaret etmektedir.

SONUÇ

Modern devletin ve daha genelde devletli yaşamın varlık nedeni açıklanırken insanların devletli yaşama geçmeden önce, başka bir anlatımla devletten önce doğa durumunda hak ve özgürlüklere sahip olduğu, ancak doğa durumunda kaçınılmaz olan çatışmanın giderilmesi için meşruiyet zemini olarak insan eliyle kurulmuş, yapay bir örgüt olan devlete ihtiyaç duyulduğu anlatısına başvurulmaktadır. Nitekim Descartes ve Newton'dan ödünç alınan doğa bilimlerine ait yasalar toplum bilimlerine uyarlanarak devletin mekanik, rasyonel, insan aklına dayanan yapısı bağlamında gerekçeler sunulmaktadır. Siyasal ekoloji ise insan dışı canlı-cansız varlıkları, biyoçeşitliliği ve holizmi bu denkleme dahil ederek hem retorik hem de pratik bir dönüşüm önermektedir. Gerçekten de insan eliyle kurulmuş modern devlet kudreti yerine iktidarın kaynağına doğayı/yeryüzünü bir bütün olarak koyan yeni bir yaklaşım önermektedir.

Bu doğrultuda modern devletin rasyonel, insan-merkezli birey anlayışının da dönüşmesi önerilmektedir. Zira eko-eleştirel bakış açısına göre modern birey kurgusu, tüketimcilikten, dünya kaynaklarının sorumsuzca sömürsünden ve doğayı yok etmekten başka bir sonuca ulaştırmamaktadır. Buna alternatif olarak eko-merkezlilik

¹⁶⁹ Şengül, s. 374-375.

¹⁷⁰ Mesut Kaçanoğlu, "Kalkınma Yazınında Farklılıklara Vurgu: Post Kalkınma Yaklaşım(lar)", *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 4, Sayı 1, 2020, s. 107-108.

¹⁷¹ Şengül, s. 379; Moya Chin, "What Are Global Public Goods?", *Finance & Development, International Monetary Fund*, Aralık 2021, [https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2021/12/Global-Public-Goods-Chin-basics#:~:text=Global%20public%20goods%20are%20those,such%20as%20the%20metric%20system.\(10.09.2024\).](https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2021/12/Global-Public-Goods-Chin-basics#:~:text=Global%20public%20goods%20are%20those,such%20as%20the%20metric%20system.(10.09.2024).)

önerilmektedir. Nitekim “insan doğadan üstündür” formülü yerine, “insan doğanın sadece bir parçasıdır” formülü geçtiği takdirde özgürlük, eşitlik, sorumluluk kavramlarına siyaseten ve hukuken yüklenen anlamlar değişecektir. Söz gelimi ekososofiye göre doğa sadece insanlara sağladığı faydalar nedeniyle “araçsal” bir değere değil, kendinde mündemiç olan bir değere sahiptir. Bu nedenle de hem bireysel olarak insanın hem de devletin başlangıç durumunda yetki ve sorumlulukları dağıtılırken doğanın özneliğinin dikkate alınması gerekir.

Bu bağlamda mekanikçi dünya görüşünden holistik yeryüzü etiği anlayışına geçilirken eyleyen özne olan insan akli ve iradesine dayalılık, siyasal toplum kurulurken yerini organik olarak birbirine bağlı canlı-cansız doğanın çeşitliliğini gözetten bir yapıya dönüşmelidir. Dolayısıyla doğa, artık edilgen ve insanın/devletin müdahalesi karşısında hareketsiz bir nesne değil, kendinde değeri gözetilen ve onun parçası olan insanın doğa adına sorumluluk üstlendiği bir varlıktır. Öyleyse modern devlet kudreti ve liberal demokratik meşruiyet iddiası bu paradigma değişimine nasıl karşılık vermektedir? Gelineen noktada yeşil devlet teorisinin temel tartışma sorusunun bu husus olduğu belirtilebilir. Temelde yer alan bu meselenin üzerine yeşil demokrasi, yeşil kamusal alan, yeşil anayasacılık ve yeşil yurttaşlık gibi kamu hukukunun ana tartışma noktaları bina olmaktadır.

Siyasal ekolojinin nasıl bir ekolojik olarak sorumlu devlete vücut verdiği ve böyle bir politik pratiğe sahip devletin normatif teorisinin köşe taşlarını oluşturacak temel kavram ve kurumları tek bir makale kapsamında tüketmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu çalışmada devlet kudretinin yeşilleşmesi kavramına başvurularak, modern siyasal iktidarın ekolojizm çerçevesinde tartışılan küresel çevresel değişimler, iklim krizi, insan dışı varlıkların iyiliği/esenliği, müşterekler, gelecek nesiller gibi devlet ve hukuk kuramına yeni giren kavram seti bağlamında neye tekabül ettiği tartışılmıştır. Bu doğrultuda yeşil devletin gerekçelendirilmesinde başvurulan müşterekler yaklaşımı ile Hobbes’un mahkûmlar ikilemi çerçevesinde ele alınan doğa durumu ve toplum sözleşmesi teorisinin birlikte okunmasından istifade edilmiştir.

Öte yandan klasik ideolojiler, ekonomik sistem olarak kapitalizm ve sosyalizm gibi birbirine taban tabana zıt alternatifler üretebilirken, ekolojizmin farklı versiyonlarının hem kapitalizmle hem de sosyalizmle uyumlu söylemler geliştirmesi onun topyekûn bir siyaset teorisine, dolayısıyla devlet teorisine vücut vermesini zorlaştırdığı düşünülmektedir. Gerçekten de biyobölgeci eko-anarşist bakış açısı dışında siyasal ekolojinin devleti nerede konumlandığı hususunda görüş birliği olduğundan söz etmek mümkün görünmemektedir. Siyasal ekoloji insanlığa temel ihtiyaçların adil dağılımını sağlama, tüketimi azaltma, kirlilik kontrolü için geri dönüşüm yapma ve teknolojiyi bu amaçla kullanma, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme, küresel ticarete kısıtlamalar getirme, endüstriyel tarım yerine ekolojik tarım yapma gibi mevcut ekonomik ve siyasal sistemi dönüştürücü ve insanın hem bireysel hem kolektif sorumluluğunu artırıcı alternatif bir dünya tasarımı önermektedir. Fakat her bir insanın ya da insan topluluğunun devlet gibi siyasal bir kapasite olmaksızın bunu nasıl başaracağı belirsizdir. Üstelik siyasal ekolojinin anarşist bağlamı dışında devletsiz toplum önerisinde bulunduğu da tam olarak iddia edilemez. Yeşil devlet üzerine ise henüz bir görüş birliği olduğundan söz edilememektedir. Devletin siyasal ekoloji içindeki konumu hususundaki mevcut teorik çabalar ise yasal temsilcilik kurumunun siyasal alana aktarılması ile yeşil anayasacılık hareketi aracılığıyla doğa ile ilişkili çevre hakkı ve ondan türetilen ya da onunla birlikte düşünülen insan hakları kategorileri eşliğinde ülke unsurunun ve birey-devlet ilişkilerinin ekolojik perspektifle gözden geçirildiği bir anayasal çerçeve olarak iki ana tutum biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Bu noktada yeşil devlet teorisi, devlet kudreti, siyasal iktidarın kaynağı, meşruiyeti ve iktidarın kullanımı konusunda daha anlaşılır bir perspektif sunmakla birlikte, demokrasinin "*demos*"u hususunda daha muğlak bir çerçeve ortaya koymaktadır. Gerçekten de gelecek nesiller, insan dışı varlıklar gibi yurttaşlık kavramının içine dahil edilmeye çalışılan kategoriler yurttaşların hakları çerçevesinde sınırlandırılan devlet kudreti yaklaşımını da zayıflatmaktadır. Aynı zamanda bireyin yurttaş olarak geri dönüşüm, tüketmeme, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelme gibi sorumlulukları halihazırdaki yurttaşlık görevlerinin yanı sıra yeni bir sorumluluklar silsilesi getirmekte ve fakat

bunların karşılığı olarak salt bir ulus devletin çevreyi korumaya yönelik çabasının yurttaşların yaşamlarını ne ölçüde iyileştirdiği belirsiz kalmakta ve karşılıklı hak ve ödevler dengesini sarsmaktadır. Bu çalışmada siyasal ekolojinin kendi içinden ve ona yöneltilen eleştirilerden hareketle devlet iktidarına ilişkin önerdiği normatif çerçeve değerlendirilmiş ve günümüz liberal demokrasileri bağlamında bu çerçevenin işlerliği tartışılmıştır.

Bu noktada genişleyen yükümlülükleri özgürlük ve insan hakları düşüncesinin doğal bir parçası olarak konumlandırılan yeşil devlet anlayışı, bize liberal değil, ekolojik nitelikte bir özgürlük ve insan hakları çerçevesi sunacak, böylece haklar ve yükümlükler bakımından farklı sonuçlar doğacaktır. Bu çalışma kapsamında siyasal ekoloji bağlamında modern devletin egemenlik anlayışının değişen ve dönüşen yönleriyle sınırlı bir tartışma yürütülmüştür. Dolayısıyla bu çalışmanın yeşil yurttaşlık, yeşil kamusal alan ve yeşil demokrasi gibi siyasal ekolojinin devlet teorisi alanında paradigma değişimini betimleyen ve tartışan derinlikli ve kapsamlı araştırmalara yeşil devlet hususundaki temel soruları ortaya koyarak belirli bir ölçüde katkı sunması amaçlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Peer-Review: Externes Peer-Review-Verfahren.

Interessenkonflikt: Der/die Autorinnen unterliegt/unterliegen keinem Interessenkonflikt.

Finanzielle Unterstützung: Der/die Autorinnen erklärt/en, dass diese Studie keine finanzielle Unterstützung erhalten hat.

EXTENDED SUMMARY

The subject of this study is the normative-theoretical framework of green state power with a political practice that can be characterized as an ecologically responsible state. The importance of this issue has increased since the end of the 20th century and the first quarter of the 21st century, when modern states began to look for a foundation in political ecology for their claims to democratic legitimacy. On the one hand, states are trying to increase their capacity for actions to mitigate the impact of environmental disasters and adapt to environmental changes such as climate change, and on the other hand, global environmental change has exceeded the extent that nation states alone can overcome. Yet a legitimization based on the Westphalian model of classical sovereignty is not considered sufficient in today's societies. Therefore, it is important to show how state power has changed with the approach of political ecology. This study aims to evaluate the state power, in other words, the "greening of Leviathan" under the influence of various concepts derived from green political thought such as green democracy, green citizenship, green constitutionalism, green politics and environmentalism, which modern states use in their legitimacy claims. For this purpose, the term "green state" is preferred. As a matter of fact, it has become meaningful for Public Law to talk not about a liberal democratic state ruled by a green party government with a set of programmatic environmental goals, but about the normative theory of the green state with a political practice that goes beyond this and can be called an ecologically responsible state. In order to achieve this aim, the power element of the state is analyzed by taking into account the historical background of both the modern state and political ecology, current political developments and the positioning of the state by political ecology. During this analysis, political ecology's criticisms of existing democracies, its core values and strategy are explained. In the light of its literary-philosophical origins and eco-criticism, it has been determined that ecologism has two main ideological versions as deep ecology and shallow ecology. In line with this determination, it is suggested that the main criticism of ecologism against traditional ideologies is the anthropocentric perspective of traditional ideologies. Today's liberal democracies shaped by traditional ideologies do not have an eco-centric structure that protects nature since both their intellectual foundations and

political life are anthropocentric. In contrast, green state theorists argue that two propositions - that the non-human is morally valuable and that this value derives in part from the non-instrumental value of nature - should transform the current modern perspective. In this context, the value of the non-human is not based on its contribution to human welfare. This paradigm shift, in turn, gives rise to two different views within political ecology that influence each other. These are "green state advocates" and "decentralization advocates". Unlike decentralization, the green statist view positions the nation-state as the main political subject with the authority to both make law binding on its citizens and to participate in negotiations with other nation-states in the international arena. The decentralist view is that there is no need for an institution such as the modern state, which means intervention in the order of nature. On the contrary, just like in nature, political actors can make political decisions on their own without being under the subjection of any center. At this point, ecologists, whether they imagine a society with or without a state, try to align existing political forms with ecological realities. Therefore, according to green political thought, based on the assumption of the "tragedy of the commons" put forward in ecologism to explain the source of political power, the legitimacy of power and its basis can be explained, just like the prisoner's dilemma in Hobbes' *Leviathan*. Indeed, unlike traditional theories of the state, harms and benefits will be related to the avoidance of harms and securing benefits for the earth's ecosystem, and will not be considered solely in the context of the individual's dilemma of avoiding or causing harm, as in Hobbes. Undoubtedly, taking into account harms and benefits will involve people, but it will not be limited to them. Taking into account harms such as the climate crisis, humans will consent to a state power that will not instrumentalize nature and will systematically and permanently take into account the advancement of common interests and well-being of non-humans. In addition, in a green state, which is based on going beyond being an environmental state and realizing the goals of political ecology, the duties of the state towards non-human beings other than citizens, future generations and actors including nature, such as the common interest of humanity, and the limits of sovereignty are also important topics of this discussion. Political ecology proposes to existing democracies that instead of the community of citizens of the nation, there should be both a sub-national, supra-national and intergenerational community. The extent to which this proposal can be valid and effective is

important. In liberal democracies that are based on the capitalist economy, ecological conclusions that open the door to more repressive governments such as authoritarian population policies, rejection of scientific data and anti-immigrant sentiments, as well as ecological values such as greenwashing can only be seen as a means of legitimization in international public opinion. On the other hand, proposals from the green state theory such as the trusteeship of the earth, the expansion of the concept of citizenship and the sphere of responsibility, and the placing of nature as a whole at the source of power within the framework of ecosophy are currently being discussed in the context of democracy, public sphere, constitutionalism and citizenship. This process shows that today's societies have not yet implemented a comprehensive normative framework for the green state, but have managed to impose a green version of the Leviathan.

KAYNAKÇA

- AKAD Mehmet/VURAL-DİNÇKOL Bihterin/ BULUT Nihat, *Genel Kamu Hukuku*, 14. Bası, Der Yayınları, İstanbul, 2018.
- AKAL Cemal Bâli, *İktidarın Üç Yüzü*, 4. Bası, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
- AKKOYUNLU-ERTAN Kıvılcım, “Leopoldcü Düşünce ve Yeryüzü (Toprak) Etiği”, *Memleket Siyaset Yönetim*, Cilt 10, Sayı 23, 2015, s. 1-20.
- ÁLVAREZ Santiago García, “Environmental Policies and Pachamama in Ecuador: Theory and Practice in Rafael Correa’s Government (2007–2013)”, *International Journal of Environmental Policy and Decision Making*, Cilt 1, Sayı 3, 2015, s. 227-239.
- ANGUS Ian, “Müştereklerin Trajedisi Miti”, *Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*, Haz. Fikret Adaman/Bengi Akbulut/Umut Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 44-52.
- ANTER Andreas (Çev. Keith Tribe), *Max Weber’s Theory of the Modern State: Origins, Structure and Significance*, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2014.
- ARIKAN Engin, “Çevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz: Arne Naess’in Derin Ekoloji Yaklaşımı”, *TAÜHFD*, Cilt 2, Sayı 1, 2020, s. 191-220.
- ARISTOVA Ekaterina, “Greenwashing Exposed: A Close Look at the Existing Case Law (Part 1)”, *Oxford Business Law Blog*, 6 Aralık 2023, <https://blogs.law.ox.ac.uk/oblb/blog-post/2023/12/greenwashing-exposed-close-look-existing-case-law-part-1> (30.08.2024).
- BARNES Peter, *Capitalism 3.0: A Guide to Reclaiming the Commons*, Berrett-Koehler Publishers, San Francisco, 2006.
- BARRY John, *Green Political Theory: Nature, Virtue and Progress*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Glasgow Üniversitesi Siyaset Teorisi Bölümü, 1996.

- BARRY John, "Green Political Theory", Ed. Vincent Geoghegan, Rick Wilford, *Political Ideologies: An Introduction*, 4. Bası, Routledge, Londra, 2014, 153-178.
- BAUMAN Zygmunt, *Community: Seeking Safety in an Insecure World*, Polity Press, Cambridge, 2001.
- BAXTER Brian, *Ecologism: An Introduction*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2008.
- BAYRA Adem Ersin, "Güvenlik Devleti: Leviathan'dan Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Leviathan'a", *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2019, s. 93-130.
- BENTON Ted, *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice*, Verso, Londra ve New York, 1993.
- BIERMANN Frank/DINGWERTH Klaus, "Global Environmental Change and the Nation State", *Global Environmental Politics*, Cilt 4, Sayı 1, 2004, s. 1-22.
- BİNGÖL-SCHRIJER Bilge, *İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Yargı Dışı Korunması: BM İnsan Hakları Konseyi ve İnsan hakları Sözleşmelerinin Denetim Organları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2023.
- Birleşmiş Milletler, *Our Common Agenda: Report of the Secretary-General*, New York, 2021.
- BOLLIER David, "The Commons, Short and Sweet", 15.07.2011, <https://www.bollier.org/commons-short-and-sweet> (23.05.2024).
- BOSELNANN Klaus, "Environmental Trusteeship and State Sovereignty: Can They Be Reconciled?", *Transnational Legal Theory*, Cilt 11, Sayı 1-2, 2020, s. 47-61.
- BOSELNANN Klaus, *The Principle of Sustainability: Transforming Law and Governance*, Ashgate, Hampshire, 2018.
- BULUT Nihat, "Kapitalizm-Demokrasi İlişkisi (Demokrasinin Ekonomik Temelleri Üzerine Bir İnceleme)", *Atatürk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1-2, s. 69-88.

- CALLICOTT J. Baird, "The Conceptual Foundations of the Land Ethic", *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Ed. Louis P. Pojman/Paul Pojman/Katie Mcshane, 7. Bası, Cengage Learning, Boston, 2017, s. 248-261.
- CAPRA Fritjof/MATTEI Ugo (Çev. Ebru Kılıç), *Hukukun Ekolojisi: Doğa ve Toplumla Uyumlu Bir Hukuk Sistemine Doğru*, Koç Üniversitesi Yayınları, 3. Bası, İstanbul, 2021.
- CHIN Moya, "What Are Global Public Goods?", *Finance & Development, International Monetary Fund*, Aralık 2021, <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2021/12/Global-Public-Goods-Chin-basics#:~:text=Global%20public%20goods%20are%20those,such%20as%20the%20metric%20system.> (10.09.2024).
- COLLINS Sheila D., "The Reactionary Turn in American Environmental Policy: The Trump Effect", *Ecological Integrity, Law and Governance*, Ed. Laura Westra/Klaus Bosselmann/Janice Gray/Kathryn Gwiazdon, Routledge, Oxon-New York, 2018, s. 131-141.
- COŞKUN Vahap, "Küreselleşme ve Ulus Devletin Geleceği", *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl 1, sayı 1, 2004, s. 239-258.
- ÇETİN Selçuk, *Yeşil Düşünce, Yeşil Siyaset ve Çevre İletişimi*, Ütopya Yayınevi, Ankara, 2022.
- ÇOBAN Aykut, *Ekolojik İhtilaflar ve Kapitalizm*, İmge Kitabevi, Ankara, 2018.
- DAVIES Jeremy, "Romantic Ecocriticism: History and Prospects", *Literature Compass*, Cilt 15, Sayı 9, 2018, s. 2-28.
- DESCARTES, René (Çev. John Veitch), *Discourse on the Method of Rightly Conducting the Reason, and Seeking Truth in the Sciences*, The Project Gutenberg eBook, <https://www.gutenberg.org/files/59/59-h/59-h.htm> (28.04.2024).
- DEVALL Bill/SESSIONS George, "Deep Ecology", *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Ed. Louis P. Pojman/Paul

- Pojman/Katie Mcshane, 7. Bası, Cengage Learning, Boston, 2017, s. 231-237.
- DOBSON Andrew (Çev. Cengiz Yücel), *Ekolojizm*, Yeni İnsan Yayınevi, 2. Bası, İstanbul, 2017.
- DOBSON Andrew, *Environmental Politics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2016.
- DOĞAN İlyas, *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008.
- DRYZEK John S./DOWNES David/HUNOLD Christian/SCHLOSBERG David/HERNES Hans-Kristian, *Green States and Social Movements: Environmentalism in the United States, United Kingdom, Germany, and Norway*, Oxford University Press, Oxford, 2003.
- DUIT Andreas/FEINDT Peter H./MEADOWCROFT James, "Greening Leviathan: The Rise of the Environmental State?", *Environmental Politics*, Cilt 25, Sayı 1, 2015, s. 1-23.
- DÜNDAR Berk İlke, "Yeşil Siyasal Düşüncenin Varlık ve Meşrûluk Temellerine İlişkin Eleştirel Bir Değerlendirme", *İdeal Kent Dergisi*, Sayı 13, 2014, s. 40-56.
- Earth Trusteeship, *The Hague Principles for a Universal Declaration on Responsibilities for Human Rights and Earth Trusteeship*, <https://www.earthtrusteeship.world/the-hague-principles-for-a-universal-declaration-on-human-responsibilities-and-earth-trusteeship/> (07.10.2024).
- ECKERSLEY Robyn, "From the Liberal to the Green Democratic State: Upholding Autonomy and Sustainability", *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, Cilt 1, Sayı 4, 2006, s. 266-283.
- ECKERSLEY Robyn, *Environmentalism and Political Theory: Toward an Ecocentric Approach*, UCL Press, New York, 1992.
- ECKERSLEY Robyn, *The Green State: Rethinking Democracy and Sovereignty*, The MIT Press, Cambridge-Massachusetts-London, 2004.

- ECO-Center, "Antroposentrik Bakış Açısı", <https://uni-ecoaula.eu/index.php/tr/2-uncategorised/885-3-2-antroposentrik-bak-s-ac-s?showall=1> (28.06.2024).
- ELGA, *Oslo Manifesto for Ecological Law and Governance: From Environmental Law to Ecological Law: A Call for Re-Framing Law and Governance*, Haziran 2016, <https://www.elgaworld.org/oslo-manifesto> (07.10.2024).
- ERÖZDEN Ozan, "Makyavelizm, Hikmet-i Hükümet ve Modern Devlet", *Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite*, Haz. Cemal Bâli Akal, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2012, s. 63-80.
- FREEDEN Michael (Çev. Hakan Gür), *İdeoloji*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2011.
- GARVER Geoffrey, "Moving from Environmental Law to Ecological Law: Frameworks, Priorities and Strategies", *Ecological Integrity, Law and Governance*, Ed. Laura Westra/Klaus Bosselmann/Janice Gray/Kathryn Gwiazdon, Routledge, Oxon-New York, 2018, s. 141-149.
- GELLNER Ernest (Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), *Uluslar ve Ulusçuluk*, Hil Yayınları, 3. Bası, İstanbul, 2013.
- GOODIN Robert E., *Green Political Theory*, Polity Press, Cambridge, 1992.
- GUDORF Christine E./HUCHINGSON James E., *Boundaries: A Casebook in Environmental Ethics*, 2. Bası, Georgetown University Press, Washington, 2010.
- GUNTHER Marc, "Bringing Conservatives Back to the Conservation Movement", *The Guardian*, 29 Ekim 2013, <https://www.theguardian.com/sustainable-business/bringing-conservatives-back-conservation-environment> (11.09.2024).
- GÜNEŞ Önder, "Şüphencilik, Düzenleme, Uzlaş: Batı Muhafazakâr Düşüncesinde Çevresel Meselelere Yaklaşımlar ve Eko-Muhafazakârlığın Görünümleri", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 46, Sayı 1, 2022, s. 100-136.

- GWIAZDON Kathryn A., "The State Versus the Environment: The Ethical and Legal Implications for State Non-action in Protecting the Foundations of Life", *Ecological Integrity, Law and Governance*, Ed. Laura Westra/Klaus Bosselmann/Janice Gray/Kathryn Gwiazdo, Routledge, New York, 2018, s. 7-19.
- HABERMAS Jürgen (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, 15. Bası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- HARDIN Garrett, "Müştereklerin Trajedisi", *Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*, Haz. Fikret Adaman/Bengi Akbulut/Umut Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 25-43.
- HARDIN Garrett, "The Tragedy of the Commons", *Science*, Cilt 162, Sayı 3859, 1968, s. 1243-1248.
- HEISE Ursula K., "Comparative Literature and the Environmental Humanities", *State of the Discipline Report*, American Comparative Literature Association, 9 Mart 2014, <https://stateofthedisipline.acla.org/entry/comparative-literature-and-environmental-humanities> (02.07.2024).
- HEYWOOD Andrew, *Political Ideologies: An Introduction*, 7. Bası, Red Globe Press, Londra, 2021.
- High-Level Committee on Programmes (HLCP), *United Nations System Common Principles on Future Generations*, 4 Mayıs 2023, https://unsceb.org/sites/default/files/2023-05/Advance%20Unedited%20-%20United%20Nations%20System%20Common%20Principles%20on%20Future%20Generations_0.pdf (10.08.2024).
- HOBBS Thomas (Çev. Semih Lim), *Leviathan*, 7. Bası, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- HOFFMAN John/GRAHAM, Paul, *Introduction to Political Theory*, 3. Bası, Routledge, Londra ve New York, 2015.
- HUTCHINGS Kevin, "Ecocriticism in British Romantic Studies", *Literature Compass*, Cilt 4, Sayı 1, 2007, s. 172-202.

- IHALAINEN Pasi, "Towards an Immortal Political Body: The State Machine in Eighteenth-Century English Political Discourse", *Contributions to the History of Concepts*, Cilt 5, Sayı 1, 2009, s. 4-47.
- KABOĞLU İbrahim H., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 16. Bası, Legal Yayınevi, İstanbul, 2021.
- KAÇANOĞLU Mesut, "Kalkınma Yazınında Farklılıklara Vurgu: Post Kalkınma Yaklaşım(lar)ı", *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 4, Sayı 1, 2020, s. 94-123.
- KAPANİ Münci, *Kamu Hürriyetleri*, 7. Bası, Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- KENNY Michael, "Ecologism", *Political Ideologies: An Introduction*, Ed. Robert Eccleshall/Alan Finlayson/Vincent Geoghegan/Michael Kenny/Moya Lloyd/Iain Mackenzie, Rick Wilford 3. Bası, Routledge, Londra ve New York, 2003, s. 151-181.
- KÖYBAŞI Serkan, *İklim Değişikliğine Karşı Yeşil Anayasalcılık*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2023.
- KURU Ensar, *Yeni Bir Yerküre Tasarımı: Ekolojik Anayasacılık*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2023.
- KURU Gonca, "Doğanın Hak Öznesi Olarak Kabulü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1, 2024, s. 70-85.
- LOCKE John (Çev. Fahri Bakırcı), *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012.
- LOVELOCK James E., "Geophysiology, The Science of Gaia", *Reviews of Geophysics*, Cilt 27, Sayı 2, 1989, s. 215-222.
- MARQUIS, Christopher/TOFFEL Michael W., "The Globalization of Corporate Environmental Disclosure: Accountability or Greenwashing?", *Harvard Business School Working Paper 11 115*, 8 Mayıs 2011, s. 1-73.

- MAY James R./DALY Erin (Çev. Tolga Şirin, Necdet Umut Orcan), *Dünyada Çevresel Anayasalcılık*, Ekoloji Kolektifi Derneği Yayınları, İstanbul, 2018.
- METİN Sevtap, "Oyun Teorileri Işığında Thomas Hobbes'un Sosyal Sözleşme Kuramının Analiz ve Yorumu", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 72, Sayı 1, 2014, s. 235-264.
- NAESS Arne, "The Shallow and the Deep, Long-Range Ecology Movement: A Summary", *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, Cilt 16, Sayı 1-4, 1973, s. 95-100.
- NAESS Arne/ROTHENBERG David, *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of An Ecosophy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- OLSON Valerie A., "Political Ecology in the Extreme: Asteroid Activism and the Making of an Environmental Solar System", *Anthropological Quarterly*, Cilt 85, Sayı 4, 2012, s. 1027-1044.
- OSTROM Elinor, "Müşterekleri Yeniden Tanımlamak", *Herkesin Herkes İçin: Müşterekler Üzerine Eleştirel Bir Antoloji*, Haz. Fikret Adaman/Bengi Akbulut/Umur Kocagöz, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 53-76.
- ÖZENÇ Berke, *Hukuk Devleti: Kökenleri ve Küreselleşme Çağındaki İşlevi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- PIERSON Christopher (Çev. Neşet Kutluğ/Burcu Erdoğan), *Modern Devlet*, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2011.
- PIIRIMÄE Pärtel, "The Explanation of Conflict in Hobbes's Leviathan", *Trames*, Cilt 10, Sayı 1, 2006, s. 3-21.
- SANCAR Mithat, *Devlet Akılcılığında Hukuk Devleti*, İletişim Yayınları, 4. Bası, İstanbul, 2008.
- SARNEEL Jesse, *Descartes and the Control of Nature*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Leiden Üniversitesi İnsani Bilimler Fakültesi, 2015.

- SAYGILI Abdurrahman/ZABUNOĞLU H. Gökçe “Kavramsal ve Kuramsal Açıdan Devlet Üzerine Notlar”, *Legal Hukuk Dergisi*, Cilt 17, Sayı 193, 2019, s. 157-178.
- ŞAYLAN Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2. Bası, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- ŞENGÜL Mihriban, “Neoliberal Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı”, *Disiplinlerarası Yaklaşım İle İnsan Hakları*, Ed. Selda Çağlar, Beta Yayınları, İstanbul, 2010, s. 363-384.
- ŞİMŞEK-ÖNER A. Aşlı, “Kamusallık, Kamusal Alan ve İnternet”, *Anayasa Hukukundaki Gelişmelerin Işığında Kamu Hukuku Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. İbrahim Şahbaz, Gonca Kuru, Melike Ezgi Yetimoğlu, Maltepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 133-157.
- TORGERSON Douglas/PAEHLKE Robert, “Environmental Administration: Revising the Agenda of Inquiry and Practice”, Ed. Robert Paehlke/Douglas Torgerson, *Managing Leviathan Environmental Politics and the Administrative State*, 2. Bası, Broadview Press, Toronto, 2005, s. 3-11.
- UYAR Büşra, *İnsan Haklarına Ekolojik Yaklaşım Çerçevesinde İklim Mülteciliği*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2021.
- UYGUN Oktay, *Demokrasi: Tarihsel, Siyasal ve Felsefi Boyutlar*, 3. Bası, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017.
- WALL Derek (Çev. İlknur Urkun Kelso), *Yeşil Politika*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2013.
- WESTRA Laura, “Environmental Risks, Rights, and the Failure of Liberal Democracy: Some Possible Remedies”, *Environmental Ethics Readings in Theory and Application*, Ed. Louis P. Pojman/Paul Pojman/Katie Mcshane, 7. Bası, Cengage Learning, Boston, 2017, s. 349-367.